

TUSSENTIJD 1 / 10

Een uitgave van de historische kring voor Oss en omgeving, stichting De Werkende Mens

Jaargang 16 Voorjaar 2010 issn 1387-1498
Dit blad heeft een waarde van € 4,50

Zie ook www.dewerkendemensoss.nl

In dit nummer:

- De Spoorlaan verklaard
- Bioscopen in Oss
- Op zoek naar Elias Elsbach
- De Heuvel
- Breken met het verleden
- Internettips
- Schatten van het Stadsarchief
- En meer

» COLOFON «

Tussentijds is het tijdschrift van de historische kring voor Oss en omgeving, stichting De Werkende Mens. Tussentijds verschijnt twee keer per jaar in een oplage van 250 exemplaren. Donateurs krijgen het blad toegezonden.

De historische kring voor Oss e.o. DWM wil de geschiedenis van de bewoners in beeld brengen door onderzoek, lezingen, artikelen. Ook organiseert de kring excursies en andere activiteiten.

Donateur worden van de historische kring Oss DWM? Dat biedt veel voordelen. Zo wordt u als eerste op de hoogte gebracht van de activiteiten zodat u er tijdig bij kunt zijn. Het blad Tussentijds krijgt u toegezonden. Met uw bijdrage zorgt u er mede voor dat de historische kring DWM kan blijven werken aan de activiteiten. Per jaar is de contributie minimaal € 12,50,-. Wie donateur wil worden kan dit bedrag – meer mag natuurlijk ook! – overmaken op bankrekeningnummer 18.04.58.981 Rabobank Oss, ten name van de stichting De Werkende Mens te Oss.

Stuurt u svp ook een briefje met uw naam en adres ter bevestiging naar st. DWM, postbus 628, 5340 AP Oss. Een e-mail kan ook, via de website www.dewerkendemensoss.nl.

Redactie
Robert van Vlijmen
Paul Spanjaard
Peter van Nistelrooij
Pieter Roskam

De redactie behoudt zich het recht voor aangeboden artikelen redactioneel te bewerken - met respect voor de inhoud - , in te korten of niet te plaatsen.

Gestauteurs
Frans van der Vorst
Ruud Pieters
Joop Thuring
Samantha van Kolck

Vormgeving
Gert-Jan Bloemers, Oss

Druk
Kluytmans drukwinkel, Oss

ISSN 1387-1498

© historische kring voor Oss en omgeving,
stichting De Werkende Mens, Oss 2009

Foto omslag:

De Spoorlaan in de zon van het voorjaar. De gemeente Oss ontving een grote financiële bijdrage van de provincie om de Spoorlaan opnieuw in te richten. (foto PS)

De Spoorlaan en andere straten verklaard

‘Behalve de man die de Spoorlaan de mooiste plek van Oss vond, heb ik nooit een wonderlijker kerel gekend dan de uitvreter. De uitvreter, die altijd wat liet halen op de naam van een ander, die als een vorst jenever zat te drinken op het terras van Hotel Luijk.’

Zo had best een literair meesterwerk uit Oss kunnen beginnen. Het zijn natuurlijk de bijgewerkte openingszinnen van Nescio’s verhaal over de Uitvreter (1928). Nog steeds geweldig om te lezen. Geheel anders, maar wat zeker ook boeiend wordt is het Osse straatnamenboek dat aan het einde van jaar uit gaat komen. Oud-archiefmedewerker Frans van der Vorst is al jaren met het titaantjes-werk bezig om van 795 straten in Oss de naamgeving te verklaren, als dat kan, en de officiële datum waarop de raad een straatnaam vaststelde. Het gaat om namen van straten uit de periode 1880 tot op heden, zowel nog steeds bestaande straten als verdwenen en hernoemde straten. We zijn er benieuwd naar want Oss heeft een aantal merkwaardige straatnamen, die nieuwsgierigheid opwekken. Dat zijn vooral de namen van de oude straten in het centrum, zoals Kortfoort- en Katwijkstraat. Zullen we ook te weten komen waar de Oude Brouwerstraat is gebleven nu er wel een Nieuwe is? We wachten op de onthullingen van Frans.

De Spoorlaan is trouwens ook van oudsher een straat waar de reiziger een goed hotel kon vinden en iets te eten. En als hij wilde, kon hij er ’s avonds ook een filmpje pakken bij een van de eerste bioscopen van Oss. Hoe de bioscopen zich precies ontwikkeld hebben in Oss komt in het verhaal van Samantha van Kolck naar voren, geschreven voor haar studie film en populaire cultuur in Utrecht.

Omzoomd met prachtige kastanjabomen heeft de Spoorlaan bij het busstation wel een zekere allure. Maar de sleet is daar in de loop van de jaren in gekomen. De gemeente Oss heeft daarom de Spoorlaan in 2009 bij de provincie voorgedragen voor een grote opknapbeurt in het kader van de actie ‘Mijn Mooi Brabant’. De Spoorlaan in Oss werd een van de ‘winnaars’ van de verkiezing van de meest ‘verrommelde’ locaties van Brabant. De provincie gaat de opknapbeurt betalen, die voor 2011 klaar moet zijn. We zijn benieuwd of de oude grandeur in eigentijds vorm terug kan komen. Wellicht treffen we elkaar op een aangenaam terras bij een vernieuwd station. De gietijzeren zuilen van het eerste station uit 1874 mogen van ons weer ingepast worden.

NAMENS DE REDACTIE
Paul Spanjaard

Het Osse Stratenboek

OSSE STRAATNAMEN TOT 2009

WAAR KOMEN ONZE STRAATNAMEN VANDAAN?

Ons kleine landje telt ongeveer 200.000 straten en iedere straat heeft zijn eigen naam. Maar hoe komen die straten aan hun namen? Wie bedenkt de namen? Soms kom je straatnamen tegen waarvan je toch echt afvraagt wie die naam heeft verzonnen.

Oss telde in de periode 1885-1886 ongeveer 140 straten en voetpaden. In 1980 was het aantal straten gestegen naar 491. Bij het samenstellen van dit boekwerk, geschreven door Frans van der Vorst, dat eind 2010 door het Stadsarchief wordt uitgegeven, zijn ruim 795 straten verwerkt. Een boekwerk waarin de straatnamen in alfabetische volgorde en in de spelling geschreven zoals die namen door de gemeenteraad zijn vastgesteld. Het straatnamenboek wordt rijkelijk voorzien met oude en nieuwe foto's.

Ook worden de oude en verdwenen straatnamen behandeld. Hieronder alvast een omschrijving van een straat uit de 19e eeuw. [Frans van der Vorst]

Spoorlaan

Straat op Schadewijk. Logische naam voor laan langs een spoorlijn. Vroeger genoemd Stationsstraat of -weg naar het aanwezige NS-station aldaar.

Foto 1

Aan de vroegere Stationsstraat waren een aantal opvallende bedrijven en woningen te vinden. Zo was op nummer 28 de "Particuliere Eerste Ossche Stoomzuivelfabriek en Melkinrichting Gebroeders Klatt" gevestigd. Het is later opgekocht door de gemeente om een betere

doorgang te verkrijgen naar de huidige Bram van den Berghstraat. Ook aan de Spoorlaan te vinden: "Villa Susanne", gebouwd in ca. 1900 als woonhuis voor Jacob Hartog, lid van de exportslachterij familie. Hij vernoemde het huis naar zijn vrouw Suzanne Henriette Elias. Na de verhuizing van de familie Hartog (1906) kreeg het huis de naam "De Hulst".

Er waren ook enkele horecazaken gevestigd, waaronder een hotel, die begin 20e eeuw goede zaken deden tijdens de groei van de exportslagerijen.

Foto 2

Foto 3

Het eerste station van Oss, dat overigens in die tijd nog als Osch werd geschreven, was in 1874 gereed maar het duurde tot juni 1881 voordat er treinen langs kwamen. Er waren namelijk problemen met de aanvoer van spoorstaven voor het traject Den Bosch-Nijmegen. Het oorspronkelijke stationsgebouw leek sterk op dat van Vught. Het station aan de Spoorlaan in Oss bestond uit een woning met twee zijvleugels. In 1904 werd het station flink uitgebreid. Vanaf het emplacement Oss werden spoor-aansluitingen aangelegd naar diverse bedrijven, zoals naar de vleesfabrieken en slachterijen van Hartog en Zwanenberg, de margarinefabrieken van Van den Bergh en Jurgens en nog enkele bedrijven. De uitbreiding van het goederenvervoer was vooral bedoeld om de aanvoer van levend vee, voor de exportlagerijen van Hartog en Zwanenberg, en hiermee de productie op te voeren.

Het honderd jaar oude stationsgebouw werd in 1982 gesloopt en vervangen door een modern nieuw gebouw. Die vervanging was volgens Nederlandse Spoorwegen noodzakelijk. Afgezien van de ouderdom van het gebouw, de daarbij komende hoge onderhoudskosten en de niet praktische indeling, kwam er nog het punt bij van de ligging.

Foto 4

Het ontwerp van dit station is van P.A.M. Kilsdonk, zijn eerste stationsontwerp. Omdat het station in Oss aan een vrij smalle straat was gelegen was er nauwelijks ruimte voor een stationsplein. Bovendien moest er ook een busstation en een taxistandplaats komen. Het station zou daardoor vrij langgerekt worden. Om het geheel toch overzichtelijk te houden werd het stationsplein, door middel van het stationsgebouw in tweeën gedeeld. Links van het stationsgebouw kwam de taxistandplaats, rechts het restaurant en het busstation.

Foto 5

Iets minder opvallend, maar wel leuk bedacht, zijn de gietijzeren kolommen, die aan weerszijden van de drie schuifdeuren zijn geplaatst. Deze kolommen zijn afkomstig van de perronkap van het afgebroken stationsgebouw. Rechts naast het stationsgebouw werd een gescheiden restaurant gebouwd, die met haar sierlijke gebogen gevel een bijzondere verschijning is. Het restaurant staat overigens al geruime tijd leeg en wat er mee gaat gebeuren is op dit moment onduidelijk. Er zijn plannen het huidige station te vervangen door

een nieuw gebouw aan de Spoorlaan, waarin de specifieke NS functies gecombineerd kunnen worden met andere functies. De nieuwe fietsenstalling kan hierin worden geïntegreerd. Het nieuwe gebouw is een beeldbepalende afsluiting van de Spoorlaan en de aanwezige monumentale bomen zijn de basis voor de inrichting.

Foto 6

Bij de herinrichting van de Spoorlaan kan ook het busstation worden vernieuwd. Bij de uitwerking van deze visie zal de mogelijkheid van een ongelijkvloerse kruising van het spoor voor treinreizigers nader worden onderzocht, mogelijk in samenhang met het hiervoor genoemde stations-gebouw. Hiermee kan een belangrijk knelpunt, ook wat betreft veiligheid worden opgelost. De opknopbeurt van de Spoorlaan komt voort uit het project 'Mijn Mooi Brabant'. Gemeenten konden zelf straten indienen die in hun ogen een flinke renovatie nodig hebben.

De Spoorlaan in Oss werd een van de 'winnaars' van de verkiezing van de meest 'verrommelde' locaties van Brabant. De provincie gaat de opknopbeurt betalen, die voor begin 2011 klaar moet zijn.

Aan de Spoorlaan was in 1950 de Technische School St. Willibrordus in gebruik genomen (foto 7).

Pas op 7 november 1952 werd de school ingezegend door deken J. van Herpt. Door de grote aanwas van leerlingen in die jaren vonden er in 1960 en 1974 uitbreidingen plaats. In 1986 vonden er besprekingen plaats om te fuseren met de scholengemeenschap De Ruivert en in 1994 werden alle L.B.O. scholen te Oss samengevoegd, en verhuist de L.T.S. in 1996 naar het scholengemeenschap De Ruivert. De school aan de Spoorlaan is in 1997 gesloopt om plaats te maken voor woningbouw.

F.M. van de Vorst.

Bron

Archief van de Nederlandsche Zuid-Ooster Spoorwegmaatschappij 1872-1893

BHIC

Fotocollectie Stadsarchief Oss

Gemeentearchief Oss

Mark Scholten; Sporen rond de Reuver, 1997

Oss aktueel april 1983

Oss in de Twintigste eeuw, 1979

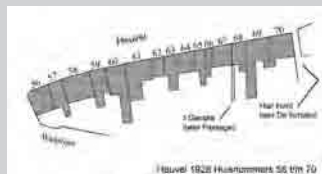
Osse canon

Rikie de Vries van Erp; 90 jaar Technisch Onderwijs in Oss en Omgeving, 1997

Foto 7

Bewoners Heuvel Oss januari 1928 Huisnummers 56 t/m 70

De serie "Bewoners van De Heuvel 1928" begon in het voorjaarsnummer 2006 van Tussentijds. De Heuvel was in 1928 anders genummerd dan nu. In dit nummer de negende aflevering.

56 Sanders, Martinus Theodorus _____
Kleermaker
Sanders-Janssen, Antoinette Petronella Josephie

57 Dijk-van Well, Wed. van Dijk, J.C. van Wed. _____
Directrice Openbare leeszaal op R.K. grondslag
(Secretaris R.K. Vereniging tot ondersteuning van kraamvrouwen en zieke vrouwen "St.Elisabeth")
(Correspondente R.K. Vereniging tot bescherming van meisjes)
Well, Christina Johanna van Zonder beroep

58 Ploegmakers, Johannes Franciscus _____ **Koekfabrikant**
Stoomkoekfabriek "De Ster"
(Penningmeester R.K. Bondsgebouw, Wethouder/Raadslid Gemeentebestuur Oss, Voorzitter Commissie voor de lichtbedrijven, Voorzitter R.K. Ontwikkelingsvereniging "Katholiek Leven", voorzitter St. Willibrordus in de Parochie van O.L.Vr. Onbevlekt Ontvangen, voorzitter R.K. Middenstandsbond, Voorzitter R.K. Middelbare Handelsavondschool)
Ploegmakers-Holten, Petronella Jacoba Maria, Holten, A.C.L. Assistent Openbare leeszaal

59 Erning, Gerardus Ursulius van _____
Barbier
Erning-Spierings, Maria Johanna van

60 Cooymans, Jan Rudolf _____
Bakker
Cooymans-Vos, Theodora Henrica

61 Speet, Henricus Franciscus Antonius _____
Galanterieën
Speet-Ploegmakers, Maria Antonia

62 Cox, Jacobus Antonius _____ **Drogist**
Cox-van Sandvoort, Cornelia Margaretha Adriana Welling, J.H.C. Scheikundige

63 Cox, Albertus _____ **Huisschilder**
(Penningmeester T.B.C. Commissie der Groene Kruis Vereniging)
(Penningmeester Vereniging Ambachtsonderwijs voor Oss en Omstreken, Penningmeester Vereniging "Het Groene Kruis")
Cox-Vos, Anna Frederika
Hegevaat, J.J. Slagersknecht

64 Bergh, Reinier H. van den _____ **Winkelier**
Bergh-van Thiel, Johanna M. van den

65 Peterse, A.J. _____
Steenhouwer
Peterse-Reijs, M.

66 Reijs, E. _____
Huisschilder
Reijs, G. Zonder beroep
Verhoeven, A.P.

67 Willemse, Alouisius Antonius Donatus _____ **Winkelier**
Willemse-van Mook, Adriana Huberdina
Willemse, Josephus Adrianus Zonder beroep

68 Dooremans, Elisabeth Maria _____ **Sigarehandel**
Dooremans, Christina Maria
Leeuwen, L. van Wed. Naaister

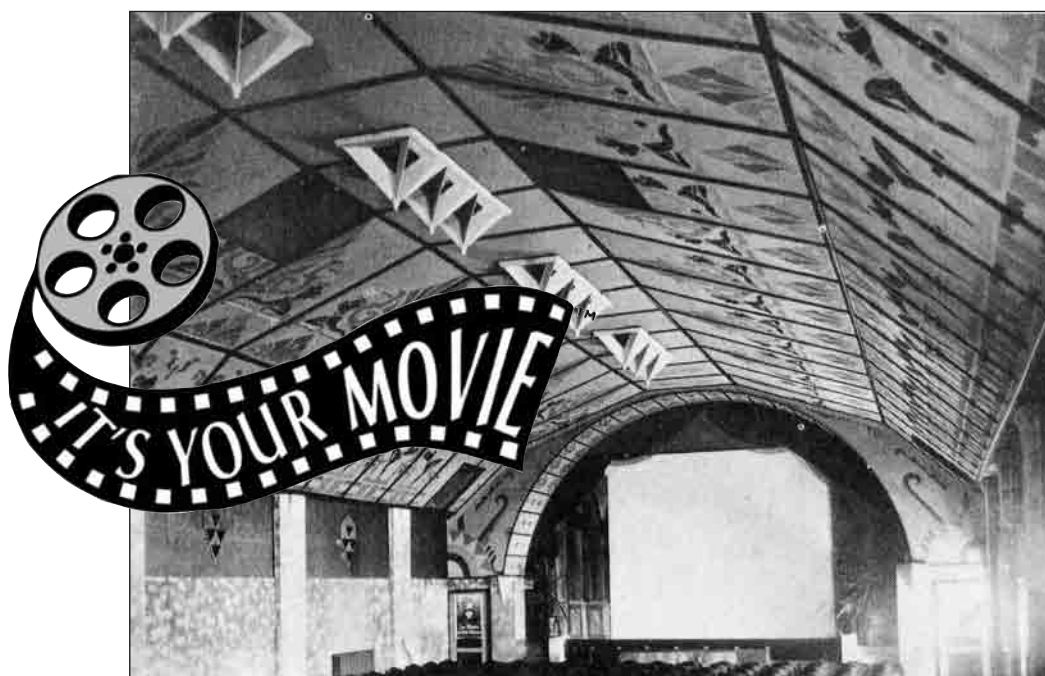
69 Jansen, Gerardus W.A. _____
Bakker / Café
Janssen-Zanoli, Maria T.J.

70 Dingemans-Wierts, H.W. _____ **Dierenarts**
Dingemans-Wierts, G.C. Wed. Zonder beroep
R. Pieters

De bioscoopcultuur in Oss: van fatsoenlijk tot onhandelbaar (1913-1940)

SAMANTHA VAN KOLCK *

Afbeelding: het interieur van "Cinema Royal" in 1931 was geheel beschilderd met figuren, naast het doek stonden palmbomen en naast een explicateur was er ook orkestmuziek.

BRON: FJM VAN DER VEN. OSS IN OUDE ANSICHTKAARTEN. ZALTBOMMEL: EUROPESE BIBLIOTHEEK, 1969.

I De bioscoopcultuur in verzuild Nederland

Vijftien jaar na het ontstaan van de cinema werd de traditie van filmvertoningen door rondreizende ondernemers verbroken en ontstonden er vaste bioscopen in steden: deze trend was in de gehele wereld zichtbaar [1]. Rond 1911-1912 schoten bioscopen in Nederland als paddestoelen uit de grond, ook in de kleinere provincies, en maakten kleine, korte films plaats voor de langere speelfilms. [2] Films konden nu gehuurd worden bij bijvoorbeeld Jean Desmet [3] of distributeurs uit Frankrijk en Duitsland. [4]

De aanwezigheid van bioscopen en de mogelijkheid tot

het huren van films klinken als een goede basis voor een steeds verder opkomende bioscoopcultuur, maar niets was minder waar. Nederland loopt al vanaf begin van de twintigste eeuw achter op andere Europese landen als het om de ontwikkeling van een eigen bioscoopcultuur gaat: de consumptie lag veel lager, er waren aanzienlijk minder bioscopen en de Nederlandse filmproductie kwam ook maar niet van de grond. Maar het feit dat het niet goed van de grond kwam en zo verschilde met het buitenland zegt wel degelijk iets over het eigen karakter van de Nederlandse bioscoopcultuur in het zuilentijdperk⁵. Om een bijdrage aan deze nationale en internationale onderzoeken naar de regionale ontwikkeling van de bioscoopcultuur te leveren doe ik onderzoek naar de gemeente en stad Oss.

* redactie: dit wetenschappelijk historisch onderzoek is ingekortHet notenapparaat is wel volledig weergegeven.

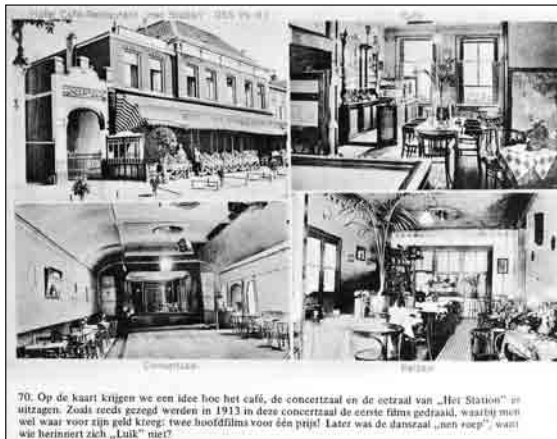

Onderzoeksgebied: het Brabantse Oss

In 1930 telde de Noord-Brabantse plaats Oss 14618 inwoners, waarvan 94,28% rooms-katholiek was [18]: geen gefragmenteerd publiek dus. Oss kent een rijk bioscoopleven: vanaf 1913 tot 1932 vestigden zich wel zeven bioscopen in de stad. Ondanks dit drukke bioscoopbedrijf en de religieuze achtergrond sloot Oss zich als gemeente in 1933 pas aan bij de Vereniging van Noordbrabantsche en Limburgsche Gemeenten voor gemeenschappelijke filmkeuring: tien jaar na de oprichting.

Deze gebeurtenis roept vragen op: hoe was de bioscoopcultuur in het maatschappelijk leven van rooms-katholiek Oss dan ingebed? Was er in Oss wel sprake van een verzuild bioscoopleven?

Hoe was de wisselwerking tussen de Osse bioscopen en de plaatselijke Rooms-katholieke zuil van de jaren tien tot eind jaren dertig van de vorige eeuw?

Afbeelding één: de zalen van Hôtel de la Station.

BRON: FJM VAN DER VEN, OSS IN OUDE ANSICHTKAARTEN, (ZALTBOMMEL: EUROPESE BIBLIOTHEEK, 1969): [34]

II De opkomende bioscoopcultuur in Oss (1910-1940)

De stad Oss

Zowel binnen als buiten het kerkgebouw lag er in Oss veel de nadruk op het “katholiek zijn”: het was alom aanwezig door katholieke scholen, verenigingen en zelfs de bibliotheek.

Naast een rijk arbeidersleven had Oss ook een vruchtbaar bioscoopbedrijf: in 1905 waren er de allereerste “filmvoorstellingen” van de heer Wegkamp met zijn reizende bioscoop [25]. Deze vonden plaats op de Osse kermis en in de concertzaal van Bram de Groot-Wolters. In de plaatsen die Wegkamp aandeed vertoonde hij zogenaamde tableaux, films met levende beelden, van ongeveer een minuut. Deze beelden hadden betrekking op de plek die hij bezocht, helaas zijn de beelden van Oss verloren gegaan. [26] De eerste vaste bioscopen in Oss, met films die langer duurden dan een minuut, kwamen na de bioscoopboom van de jaren tien: in 1913 was de eerste “bioscoop” een feit. In de twintig jaren daarna openden, verhuisden en sloten vele bioscopen in de Brabantse stad: nog zo een vijf om wel te verstaan.

De jaren tien

De eerste vaste Osse bioscoopvoorstellingen waren dus in 1913: deze “bioscoop” was gevestigd in de concertzaal

van Bram de Groot-Wolters [27]. Deze concertzaal was een onderdeel van zijn hotel, café en restaurant aan de Stationsweg te Oss (met erg toepasbare naam): Hôtel de la Station [28]. [29] Afbeelding één geeft een mooi plaatje van waar en ook hoe de Ossenaren dan naar de film gingen: ze kregen in ieder geval waar voor hun geld, want er werden twee hoofdfilms voor de prijs van één gedraaid.

De bioscoop, genaamd Parisien, was op 21 september 1913 een feit, zij adverteerde op deze datum over het openingsprogramma dat op zaterdagavond van acht tot tien uur plaatsvond en wel negen akten bevatte waarbij de film DE GRAAF VAN MONTE CHRISTO [30] de overduidelijke publiekstrekker was. In de bioscoop waren er twee rangen, rang één kostte 25 cent en rang twee 15 cent, en kinder- en familievoorstellingen op de zondag. Tot november 1913 lag de directie in handen van Denies, alias Leo Frères (afbeelding twee), en iedere zondag werd er reclame voor gemaakt in De Stad Oss. De films die Denies vertoonde kwamen van Jean Desmet’s filmverhuurbedrijf [31], welke avondvullende programma’s verkocht en verhuurde [32]. De naam van de bioscoop wordt hier ook mee verklaard: Desmet had in Amsterdam en Rotterdam van de jaren tien bioscopen met de naam Parisien. [33]

BIOSCOOP PARISIË
 gevestigd in de zaal van den Heer De Groot
 Stationweg Oss

Hoeden geven wij in onze Openering-Voorstelling een reus
 allen in de schaduw stelt.

Als hoofdnummer **DE GRAAF DE MONTE CRISTO**, be
 van Alexander Dumas, in 2 deelen.

De Graaf de Monte Cristo 1, 2, 3 4 Cinema R-van.
 6 De vroolijke Vagabonden. 7. Zige'ns in de Wittebroodwe
 sterke Mevrouw Plumette. 9. Patrouillard heeft een jstboeracht

Door ons groot programma zijn wij verplicht precies om 8
 vangen. Opening bureau 7 uur.

ZATERDAG AVOND van 8 tot 10 uur. 1e Rang 25 Ct. 2e
ZONDAG MIIDAG. Kinder en Familievoorstelling van
 10 Ct.

Afbeelding twee: advertentie in De Stad Oss, 21-09-1913.

Aanstaande Zaterdag, Zondag en Maandag
 zal de

Electro Cinema MINERVA

in de zaal van den heer A. DE GROOT-Wolters, no
VOORSTELLINGEN

geven, waarin o.a. zal vertoond worden
De Bliksemstraal bij donkere nacht
 film van de Katholieke Sociale Actie te Leiden
 Entree als de vorige maal
Aanvang telkens om half acht 's avonds.

Afbeelding drie: advertentie in De Stad Oss, 28-01-1914.

HET BESTUUR

Witte Bioscoop

Gevestigd in de Concertzaal v. d. heer De Groot-Wolters, Stationsweg Oss

BUITENGEWOON PRACHTPROGRAMMA
 op Zondag 5, Maandag 6 en Dinsdag 7 Mei a.s.

Jacht op krokodillen. (Wetenschappelijke gekl. natuuropname)
 Op leven en dood. (Drama)
 Uri moet de kwitantie innen. (Komisch)

HET KIND VAN PARIJS
 Prachtfilm in 4 act v. had overal geweldig succes.
VERDER ZEER VEEL AFWISSELING.

DINSDAG BLITE AVOND
 Prijzen der plaatsen 1e Rang 75, 2e Rang 55 ct.
 Aanvang half acht uur. Prijzen der plaatsen Zondag en Maandag
 1e Rang 55, 2e Rang 40, 3e Rang 30 cent. Kaarten verkrijgbaar één
 uur voor den aanvang van elke Voorstelling.

ZONDAG 5 uur KINDER- en FAMILIE-VOORSTELLING
MET SPECIAAL PROGRAMMA
 Kinderen 1e Rang 20, 2e Rang 15 cent. Begeleider 25 cent.

Afbeelding vier: advertentie in De Stad Oss, 05-05-1918.

De naam van de bioscoop wordt hier ook mee verklaard: Desmet had in Amsterdam en Rotterdam van de jaren tien bioscopen met de naam P.

De voorstellingen van Denies stopten eind november, maar lang hoefden de Ossenaren niet op nieuwe voorstellingen te wachten: op 25 januari 1914 prees Electro Cinema Minerva in De Stad Oss haar voorstellingen aan (afbeelding drie).

Deze vonden iets vaker plaats dan in Parijs, namelijk op zaterdag, zondag en maandag. Ook waren er meer rangen, namelijk drie, en deze waren ook wat prijziger: 50 cent voor de eerste rang, 35 voor de tweede rang en 20 voor de derde rang. [34] De films van deze bioscoop kwamen niet meer bij Desmet vandaan, maar bij de Katholieke Sociale Actie te Leiden.

Deze actie was een soort propagandabeweging van de katholieken die tussen 1904 en 1942 veel activiteiten op sociaal gebied organiseerde [35], ook filmvertoningen in Oss. De KSA stichtte in 1912 haar eigen filmcentrale waarbij zij 60.000 meter aan goedgekeurde films in handen kreeg en deze verhuurde zij aan derden. Het doel van deze afdeling van de KSA was de bestrijding van het bioscoopgevaar. Deze goedgekeurde lichtbeelden bevatten begeleidende teksten, zodat er naderhand (propaganderende) lezingen gehouden konden worden. [36]

Oss was in de jaren tien dus afhankelijk van filmverhuurders als Denies en de KSA plus hun apparatuur: de zaal van de heer De Groot-Wolters – die boven alles voor concerten was – zal niet de juiste faciliteiten gehad hebben om er zonder verhuur films te kunnen vertonen. Het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog midden 1914 had daarom waarschijnlijk geen positief effect op het bioscoopbedrijf in Oss: tot midden 1918 werden er geen bioscoopvoorstellingen meer gehouden, enkel toneel- en concertavonden [37]. Het Nederlandse verhuurbedrijf lag tijdens de Eerste Wereldoorlog namelijk op zijn gat en klom in 1918 pas weer op door een toenemende stroom van Duitse, Amerikaanse en Franse films. [38] Na deze oorlog begon men ook de bioscoop te veroordelen als een verderfelijke instuut. Het bioscoopbedrijf groeide uit van iets dat algemeen geaccepteerd was tot iets dat gekeurd en aan banden gelegd moest worden. [39]

Na vier jaar wachten was het voor de Ossenaren dan weer zover, op 24 maart 1918 adverteerde hoedenmaker “Hammetje” in De Stad Oss dat de opening van de reeds verwachte Witte Bioscoop nabij was [40]: op 9 april 1918

was deze opening een feit. Echter liep deze niet geheel vlekkeloos volgens een ingezonden brief van directielid F.J. Kuypers in De Stad Oss: “wegens de enorme drukte was het onmogelijk een zuivere controle uit te oefenen, doch we zullen trachten, dit heden avond te verbeteren. Ook was het werkelijk jammer dat de film nogal eens moest afbreken: de reden hier van is, dat we het dien dag te druk hadden, soodat we de film niet hebben kunnen in zien; ook dit zal hedenavond in orde zijn.” [41]

Afgaande op de zuivere controle en het afbreken van de film uit bovenstaande tekst en andere Witte bioscopen in het land [42], vertoonde deze bioscoop in Oss enkel “leerzame en fatsoenlijke” [43] films die niet in strijd waren met de rooms-katholieke zedelijkheden van de Osse inwoners [44]. De film moest echter meerdere malen afgebroken worden, doordat deze van tevoren door de directie niet gekeurd was en inhoud bleek te bevatten die niet voor het Osse publiek bedoeld was: de opening was een redelijke blunder te noemen waardoor Kuypers de lezers van de krant moet verzekeren dat dit niet weer gebeuren zou. Het was gebruikelijk in deze periode dat

niet gepaste films “netjes gemaakt” werden doormiddel van coupures [45]: bij de opening Witte Bioscoop was dit dus niet goed verlopen waardoor er indirecte excuses in de krant gemaakt moesten worden.

Ook deze Witte Bioscoop was gevestigd in de bioscoopzaal van de heer De Groot-Wolters en had drie rangen (zie afbeelding vier).

Er waren voorstellingen op zaterdag, zondag, maandag en dinsdag voor zestien jaar en ouder [46] (met de ingang van de bioscoopwet op 1 maart 1928 werd de minimumleeftijd pas 18). Voor kinderen jonger dan zestien waren er op zondag speciale kinder- en familievoorstellingen en een begeleider voor de kinderen was verplicht. Dinsdagavond was de zogenaamde “elite-avond”, de toegangsprijs was op die dag twintig tot vijftien cent duurder en alleen de eerste twee rangen waren open. Waarschijnlijk waren deze elite-avonden er zodat de Osse midden- en hogere klassen niet tussen het plebs hoefden te vertoeven [47] of zodat de Osse arbeiders zich voor een avond “elite” konden voelen: de laatste aanname is in de arbeidersstad meer aannemelijk.

Wat toch wel opvallend is aan de filmvoorstellingen bij deze Witte bioscoop te Oss is dat er films als HET KIND VAN PARIJS (L'ENFANT DE PARIS) [48] vertoond werd. Deze film was namelijk de grote (en vrijwel enige) hit van Desmet tijdens de Eerste Wereldoorlog en een Gaumont-film [49]. De film was echter al een groot succes geweest rond 1913: het was kenmerkend voor film-distributeurs om tijdens de oorlogsjaren vooroorlogse films uit te brengen [50]. HET KIND VAN PARIJS was een antioorlogsfilm, die ook bij de katholieken erg populair werden na de Eerste Wereldoorlog. [51] Niet alleen deze succesfilm werd in de bioscoop vertoond, er werd ook geadverteerd voor bijvoorbeeld GRIP DE BANDELING [52], die volgens de adverteerders in de Randstad al veel succes had gehad en gloednieuw was [53].

Net voor en na de Eerste Wereldoorlog werden er in Oss enkel films gedraaid die ‘wit’ waren, films die de rooms-katholieken toelaatbaar vonden. Toch bleef het aanbod sterk: de antioorlogsfilm HET KIND VAN PARIJS was een grote hit tijdens de oorlog en de directie van de Witte bioscoop schuwde niet deze in Oss te vertonen. Afgaande op de ingezonden brief van de heer Kuypers, werden zulke films goedgekeurd en netjes gemaakt doormiddel van coupures.

Afbeelding tien: de film METROPOLIS in het RK Bondsgebouw.
Bron: De Stad Oss, 28-10-1927.

Afbeelding vijf en zes (rechterpagina): het interieur en exterieur van het R.K Bondsgebouw op de Heuvel.

De jaren twintig

Ondanks alle heisa omtrent het bioscoopkwaad dat opbloede in de jaren twintig (zie hoofdstuk III) kregen de Ossenaren in die jaren juist meerdere opties, naast de Witte Bioscoop, waar naar de bioscoop gegaan kon worden. Van eind 1924 tot 1928 adverteerden de Nijmeegse bioscopen Chicago en Olympia regelmatig in De Stad Oss [54]. In Nijmegen werd er vastgehouden aan de plaatselijke keuring [55], waardoor het voor het Osse publiek ook “veilig” was om daar films te gaan bekijken. De vermakelijkheidsbelasting was daar wel flink wat hoger dan in Oss: twintig procent tegenover tien procent op de tickets in Oss zelf [56].

Ook de R.K Werkliedenvereniging begon in 1927 met haar eigen voorstellingen in het R.K Bondsgebouw op zondag, maandag en soms dinsdag. Dit Bondsgebouw was in 1925 voltooid op de Heuvel en kreeg de naam “De Gouden Leeuw” [57], de vakbond vergaderde er geregeld. De Roomskatholieke Vereniging was er in Oss voor de werkende man. Voor de Ossenaren betekende dit ook de komst van de eerste echte toneelzaal. Belangstellende groepen werden wel gekeurd of zij katholiek genoeg waren voordat zij er mochten repeteren en optreden [58]. De filmvoorstellingen van de R.K Vereniging waren hier pas toegankelijk voor publiek vanaf achttien jaar, op zondag waren er speciale voorstellingen voor het jongere publiek. Vermoedelijk was deze bioscoop er enkel voor

leden van de Osse Rooms-katholieke Vereniging en voor leden van de vakbond. In het R.K Bondsgebouw waren drie rangen, die vergeleken met de Witte Bioscoop erg prijzig waren: 1.25 gulden voor de eerste rang, een gulden voor de tweede en zestig cent voor de derde rang. [59] Opvallend aan de voorstellingen in dit Bondsgebouw is dat er redelijk baanbrekende films als METROPOLIS [60] gedraaid werden (afbeelding tien),

In 1927 werd een oude hooisluur (afbeelding zeven) aan de Molenstraat in Oss door Arnout Welten omgebouwd tot bioscoop, de filmvoorstellingen in de concertzaal van de Heer De Groot-Wolters verhuisden toen naar deze locatie en de bioscoop werd (niet geheel verrassend) omgedoopt tot Bioscoop-Theater De Schuur [61]. Met deze nieuwe naam hoopten de – ook nieuwe – directie onder leiding van Jac. Knaapen het brave imago van de Witte Bioscoop wat af te schudden ook al werden er hier nog steeds dezelfde witte films vertoond [62]. Het commentaar werd bij de toen nog stomme films voorzien door de heer Albert Heuvers, die uitgroeide tot een ware legende in Oss [63]. Naast een verandering van locatie, veranderden ook de entreprijzen voor de drie aanwezige rangen significant: deze verdubbelden ten opzichte van de prijzen van de Witte Bioscoop [64]. In De Stad Oss verschenen na de opening regelmatig uitgebreide uiteenzettingen over de films die er vertoond waren of nog

werden, ondanks dat de Karmelieten te Oss de bioscopen niet geheel goedkeurden [65].

Op 1 maart 1928 werd er in Nederland een landelijke Bioscoopwet ingevoerd waar ook Oss zich aan moest houden. Er werd in Oss een commissie gevormd, de Plaatselijke Commissie van Toezicht op Bioscopen, bestaande uit vijf mannen, met als voorzitter de Heer H.F. van der Elzen, die samen met de plaatselijke politie toezicht op de bioscopen moesten gaan houden. [66] In 1929 berichtte zij aan de landelijke filmkeuring dat er

twee bioscopen actief waren: één in het R.K Bondsgebouw en in De Schuur. [67] Beide bioscopen vroegen in 1928 al een vergunning aan voor de bioscoop [68], de goedkeuring daarvan verliep niet helemaal soepel, maar daarover meer in hoofdstuk III.

Waarschijnlijk door toedoen van de landelijke bioscoopoorlog waren er in Oss van 1929 tot 1930 geen filmvoorstellingen [69]: dit wordt aangenomen doordat er in De Stad Oss rond deze tijd niet geadverteerd werd voor films, enkel voor toneel- en muziekvoorstellingen in de aanwezige zalen.

Afbeelding zeven: de hooischaar aan de Molenstraat welke de nieuwe locatie was voor filmvoorstellingen in Oss. Bron: FJM van der Ven. Oss in oude ansichtkaarten. Zaltbommel: Europese Bibliotheek, 1969

De jaren dertig

Op 18 december 1931 opende de oude explicateur van De Schuur, dhr. Heuvers, zijn eigen bioscoop aan de Stationsweg: Cinema Royal. Iedereen keek uit naar zijn nieuwe bioscoop: Heuvers had onder de Osse bioscoopbezoekers als explicateur namelijk flink wat faam verkregen [70]. Hij begon daarom met het vertonen van stomme films, waarbij hij het publiek vermaakte met zijn alom geliefde commentaar.

Geluidsfilms wilde hij liever nog niet vertonen omdat deze in het Frans of Duits waren en het publiek dit niet verstond [71], daarnaast waren deze films erg duur. In 1978 verhuisde deze bioscoop naar een groter complex aan de Lievekamplaan [72]. Na verkoop is deze nu bekend als Utopolis.

De Schuur was in 1931 ook nog open, maar verdween een jaar later, want achter haar hooischuur opende op 3 september 1932 het Luxor Theater van P. Martens en F.R. Roupe-Van der Voort [73]. Onder leiding van deze directie werden de eerste geluidsfilms van Oss vertoond [74]. Ook zij trokken heel wat publiek naar de bioscoop tot de sluiting in 1965, vooral omdat hun films wat minder braaf waren dan die in het Royal vertoond werden [75]. Minder braaf wil echter niet zeggen dat de films niet wit waren, in 1931 benadrukte de Plaatselijke Commissie van Toezicht op de Bioscopen dat er bij de eigenaren van de nieuwe bioscopen op het hart gedrukt moest worden, enkel witte films te draaien [76]. Rond deze periode escaleerde de situatie echter.

In 1931 stelden de wethouders en burgemeester van Oss voor om de vermakelijkheidsbelasting met 50 procent te verhogen: van 10 procent naar 15 procent van de entreprijs. Dit om de begroting voor het jaar 1932 sluitend te maken [77], Oss zat namelijk midden in de crisisperiode

en het gemeentebestuur moest meer inkomsten binnenhalen en gaan bezuinigen [78].

Voorheen bedroeg de opbrengst voor de vermakelijkheid in Oss 4000 gulden per jaar. Door deze te verhogen met 50 procent, werd de opbrengst verhoogd met 2000 gulden per jaar. [79] De vermakelijkheidsbelasting kostte iedere inwoner van Oss zo ongeveer 40 cent per jaar. In 1934 steeg de belasting om dezelfde reden naar 20% van de entreprijs [80].

Tot 1939 is er bijna niets bekend over het aantal bezoekers van de bioscopen en hoeveel dit opbracht. In 1939 doet Oss verslag aan het CBS hoeveel opbrengsten zij uit de vermakelijkheid haalt en hoeveel kaarten er dat jaar verkocht zijn. Van de 8330,80 gulden aan vermakelijkheidsbelasting kwam 5303,32 bij de twee toenmalige bioscopen vandaan. 76337 bioscoopkaartjes werden er dat jaar verkocht onder 18.165 inwoners [81]: dat zijn 4,2 bioscoopbezoeken per inwoner.

Afbeelding acht: het exterieur van "Cinema Royal" in dezelfde stijl als het interieur.

BRON: FJM VAN DER VEN. OSS IN OUDE ANSICHTKAARTEN. ZALTBOMMEL: EUROPESE BIBLIOTHEEK, 1969.

III Het bioscoopkwaad in Oss (1913-1940)

Opvallend in het onderzoek naar Oss is dat de stad en gemeente tot 1933 bleef vertrouwen op de Centrale Commissie voor de Filmkeuring en de Plaatselijke Commissie op Toezicht van de Bioscopen en zich niet aansloot bij de Vereeniging van Noordbrabantsche en Limburgsche Gemeenten voor gemeenschappelijke filmkeuring. Echter, op 15 februari 1933 ontving Oss een brief van de Zuidelijke Nakeuringscommissie:

“wij hebben de eer Uw college te berichten dat – in een speciaal daarvoor belegde vergadering van den 25 januari 1933 – de Bioscoopcommissie heeft besloten u te adviseren toe te treden tot de Zuidelijke nakeuring van films, gezien het groote belang hieraan verbonden.” [82]

Dus de stad Oss had besloten in februari 1933 om zich alsnog aan te sluiten bij de Vereeniging van Noordbrabantsche en Limburgsche Gemeenten voor gemeenschappelijke filmkeuring. De vraag die deze gebeurtenis oproept is: waarom pas tien jaar na de oprichting van deze Vereeniging? Het antwoord hierop ligt bij de openingen van de twee naast elkaar opererende bioscopen begin jaren dertig: Cinema Royal en het Luxor Theater. Deze twee bioscopen verschilden onderling weinig van elkaar: er was geen hevige concurrentiestrijd gaande. Dat maakt het dan ook frappant dat ze zolang (tot 1965) samen het bioscoopbedrijf van Oss vormden: waarschijnlijk waren er genoeg bezoekers en zo genoeg animo voor filmvoorstellingen in de beide bioscopen. [84]

Een korte schets van de nakeuringsdiscussie te Oss

Na de Eerste Wereldoorlog begonnen Katholieke gemeenten in zowel Brabant, Limburg als Gelderland de bioscoop te veroordelen als een verderfelijk instituut. In de jaren twintig bereikte de Katholieke strijd tegen het “bioscoopkwaad” haar hoogtepunt. De Nederlandse staat – en dan vooral de katholieke Ruijs de Beerenbrouck – had zich gebogen over het bioscoopvraagstuk en was van mening dat een neutrale commissie moest gaan bepalen welke films er voor welk publiek goedgekeurd gingen worden. [85] Dit besluit “ter bestrijding van het zedelijk en maatschappelijk gevaar aan bioscoopvoorstellingen” [86] zorgde voor

heel wat ophef onder de Katholieken en ook Oss werd in de discussie meegezogen.

In oktober 1920 verschenen er in De Stad Oss twee artikelen over de Landelijke Filmkeuring: één redactioneel artikel en één van de afdeling Eer en Deugd te Nijmegen. Het redactionele artikel met de titel “Filmkeuring” ging vooral in op de particuliere initiatieven bij de bestrijding van het bioscoopkwaad: “[...] de commissie erkent toch het groote belang der nakeuring door particuliere instellingen, vooral waar die een bepaalde wereldbeschouwing tot uitgangspunt van haar oordeel nemen.” [87] De auteur – waarschijnlijk de hoofdredacteur Titus Brandsma – wenste echter meer dan deze morele steun: een flinke subsidie had hem beter geleken. Ook vindt hij een Landelijke Keuring niet toereikend, een gemeentelijke keuring ernaast zou geen overbodige luxe zijn. [88] De afdeling Eer en Deugd had een soortgelijke mening: allereerst vonden ze de rijkskeuring een goed initiatief, zodat de “Schund-film [89]” voorgoed geweerd kon worden, maar daarnaast vond deze afdeling dat een neutrale commissie niet kon bepalen wat de Katholieke gemeenten en steden te zien kregen. Er zou volgens de afdeling geen rekening gehouden worden met de Katholieke zedelijkheden en moraliteiten. Het ging er volgens de afdeling van Eer en Deugd bij de neutrale commissie namelijk niet om of een film geheel toelaatbaar is, alleen voor wie deze toelaatbaar is en daar was de afdeling het niet mee eens. Zij roepen daarom verschillende gemeenten op, door deze brief ook Oss, om de regering te laten weten dat een plaatselijke keuring noodzaak is. [90] De basis voor een gezamenlijke Katholieke nakeuring werd hier gelegd.

Toen in 1923 de ontwerp-Bioscoopwet van Ruijs de Beerenbrouck verworpen werd [91] waren veel Brabantse en Limburgse gemeenten nog niet gerustgesteld. Veel van deze gemeenten vreesden nog steeds voor de komst van een Centrale Commissie. In 1923 richtte zij daarom de “Vereeniging van Noordbrabantsche en Limburgsche Gemeenten voor gemeenschappelijke filmkeuring” op, waarbij aangedrongen werd op een plaatselijke nakeuring in de aangesloten gemeenten. [92] Ook Oss als

gemeente kreeg het verzoek zich bij deze Vereniging aan te sluiten, maar zij deed dat niet. [93]

De situatie in Rooms-katholiek Oss

Waarom weigerde Oss als ongeveer 95 procent van haar inwoners Rooms-katholiek was en ze een rijk bioscoopleven kende? Volgens Van Oort vreesden sommige inwoners van zuidelijke gemeenten een verlies aan plaatselijke autonomie wanneer zij toe zouden treden tot de Vereniging van Noordbrabantsche en Limburgsche Gemeenten voor gemeenschappelijke filmkeuring. Er waren namelijk redelijk wat jonge, redelijk vooruitstrevende katholieken die helemaal niets zagen in de dubbele censuur: een aparte nakeuring bovenop de rijkskeuring ervoeren zij als teveel. Daarnaast kon het toetreden tot de Vereniging gezien worden als een gebrek aan vertrouwen tegenover de katholieke rijkskeurders. [94] Ook in Oss waren ze waarschijnlijk van mening dat zij helemaal geen dubbele censuur nodig hadden: het bioscoopleven daar hoefde niet aan banden gelegd te worden, omdat er vanaf de Eerste Wereldoorlog enkel nog maar “witte” films gedraaid werden van bijvoorbeeld de propaganderende KSA in Electro Cinema Minerva, welke

instelling ook zichtbaar op de advertenties stond en vocht tegen de bioscoop als kwaad instituut. Daarnaast werden films door de eigen directie van aanwezige bioscopen als de Witte Bioscoop gekeurd en zo nodig geschikt gemaakt doormiddel van coupures. Zoals de auteur van het redactionele artikel in 1920 al liet blijken: een flinke subsidie voor de particuliere bioscopen in Oss om het vertonen van witte films te bevorderen zou Oss beter uitkomen. Ook toen de Witte Bioscoop nieuwe eigenaren kreeg prees De Stad Oss de weekfilm HET GEHEIM DER BIECHT aan en hoopte dat “de nieuwe ondernemer – Knaapen – op den ingeslagen weg voortgaat” [95]. Het aanbod van de films in Oss leed niet onder de strenge keuring van de directie: vele kaskrakers werden er nog steeds vertoond.

Met de verhuizing naar De Schuur in 1927 hoopten de nieuwe directieleden Welten en Knaapen wat van het knullige karakter van de Witte Bioscoop af te doen: dit betekende echter niet dat er wat veranderde in het aanbod van de films, deze waren nog steeds wit om te voldoen aan de eisen van het publiek [96]. In 1927 begon de Rooms-katholieke Werkliedenvereniging te

Afbeelding negen: militairen in de rij voor het Luxor Theater. Stadsarchief Oss

Oss ook met haar eigen filmvertoningen in het R.K. Bondsgebouw: deze waren waarschijnlijk alleen toegankelijk voor leden. De toegang was hier ook pas vanaf achttien jaar (met uitzondering van de familiezondagen), terwijl De Schuur zestien plus en ook een stuk goedkoper was: de RK Vereniging was waarschijnlijk dus wat strikter dan de gemiddelde rooms-katholieke inwoner te Oss. Opvallend is dan, dat hier de film METROPOLIS [97] op één van de eerste filmavonden vertoond werd. In deze futuristische robotfilm komt een Maria op voor de rechten van de werkende mens [98]. Hieruit kan afgeleid worden dat arbeiders hoog in het vaandel stonden bij de Rooms-katholieke Vereniging en dat er vooruitstrevend gedacht werd. Het feit dat de Rooms-katholieke Vereniging haar eigen voorstellingen had en vooruitstrevend dacht kan er ook zeker toe geleid hebben dat Oss zich niet bij de Zuidelijke keuring aansloot: ze hadden waarschijnlijk al het vertrouwen in de plaatselijke exploitanten en commissie plus in de katholieken leden van de rijkskeuring.

Met de ingang van de Bioscoopwet op 1 maart 1928 moesten alle aanwezige bioscopen in Oss een vergunning aanvragen: Arnoud Welten en Jac Knaapen vroegen deze voor De Schuur aan en Peter Wester voor het R.K. Bondsgebouw. In de vergadering van 24 maart 1928 kende de Plaatselijke Commissie op Toezicht van de Bioscopen hen de vergunningen toe [99]. Ook moest deze bioscoopcommissie iedere week de voorstellingen die plaats gingen vinden in Oss per brief doorsturen naar de Centrale Commissie voor de Filmkeuring [100]: het toezicht op de bioscopen en zo handhaving van de bioscoopwet lagen nu in handen van plaatselijke commissie. In De Stad Oss van 23 maart 1924 liet de Centrale Commissie aan de inwoners van Oss weten dat ze niet stilzaten en “in het tijdvak van 12 t/m 17 maart 1928 zijn [...] in totaal 93 films gekeurd [...]. Toegelaten zijn 80 films, lengte 29797 M. voor alle leeftijden, 11 films lengte 14779 M. voor personen boven 14 jaar en 2 films lengte 4736 M. voor personen boven de 18 jaar. Verder werden gekeurd 493 litho's, waarvan 2 werden afgekeurd en 1203 foto's.” [101] De vertoningen in het R.K. Bondsgebouw zouden na het verkrijgen van de vergunning niet van lange duur zijn. In een correspondentie met Pieter Roskam (Ossenaar met historisch besef en bestuurslid van de plaatselijke

historische kring “De Werkende Mens Oss”) vertelt hij dat het R.K. Bondsgebouw rond de jaren zestig voornamelijk een plek voor toneelvoorstellingen was. Roskam was zich er zelfs helemaal niet van bewust dat er ooit bioscoopvoorstellingen gegeven waren. [102] Dit kan wel kloppen, want de vergunning van de heer Peter Wester werd op 11 december 1929 ingetrokken. Wester had na een jaar zijn vergunningsrecht nog niet betaald en de vergunning werd daarom voor zes maanden geschorst¹⁰³. De voorstellingen in het R.K. bondsgebouw voor de R.K. Vereniging verdwenen toen: vanaf 1929 zijn er geen advertenties meer voor filmvertoningen in De Stad Oss en ook in het archief is geen nieuwe aanvraag voor een vergunning te vinden. De Schuur bleef daarom voor het rooms-katholieke Osse publiek tot 1931 de enige bioscoop om naar toe te gaan: de landelijk goedgekeurde films die er nu gedraaid werden zorgden echter voor steeds meer problemen.

Waarom Oss zich toch aansloot bij de Vereniging

In 1929 werd een door de Centrale Commissie goedgekeurde film die draaide in De Schuur niet goed ontvangen. De film DIE VAN DE STRAAT LEVEN [104] werd door veel Ossenaren verschillend beoordeeld [105], wat betekent dat velen hem niet passend voor vertoning vonden. In de vergadering van de Plaatselijke Commissie stelt de voorzitter H.F. van den Elzen dat voor de film toch een goedkeuringskaart was verstrekt en “dat ook streng wordt toegezien dat geen andere personen worden toegelaten dan in den leeftijdsgrens is bepaald” [106]. In 1931 vond een soortgelijke gebeurtenis plaats waarbij de voorzitter zijn commissie weer gerust moest stellen dat “getracht zal worden de bioscoopexploitanten ertoe te bewegen enkel zg. witte films te doen vertoonen”. [107] Ondanks dat de Plaatselijke Commissie nog maar één bioscoop te controleren had, glipten er toch films doorheen die het Osse publiek niet kon waarderen. De plaatselijke bioscoopdirecties hielden zich steeds minder vast aan het vertonen van witte films, terwijl er door de Plaatselijke Commissie toch naar werd gestreefd enkel zulk type films te draaien in Oss. In de jaren 1931 en 1932 verdween De Schuur en startten Cinema Royal en het Luxor Theater: met de komst van deze twee nieuwe bioscopen kreeg de Plaatselijke Commissie het zwaarder met het toezicht op de biosco-

TOEGELATEN ZIJN 80 FILMS

pen omdat de exploitanten vaker over de schreef gingen. De heer Enrich van de Plaatselijke Commissie merkte in een vergadering op dat hij na het openen van de twee bioscopen steeds vaker aanmerkingen moest maken dat er personen in de Osse bioscoopzalen zaten, die voor de te vertonen film veel te jong waren. Daarnaast, stelt hij, worden de leeftijden voor hem steeds moeilijker te keuren. Ook de films die er in de bioscopen vertoond werden, bleken veel minder wit te zijn dan voorheen. [108] Op 25 januari 1933 zei de voorzitter van de Plaatselijke Commissie tegen de andere zittende leden “steeds de mening zijn toegedaan dat in Oss alleen werden vertoond die films, die door de Zuidelijke Filmkeuring, waren goedgekeurd hetgeen bleek onjuist te zijn. Z.i. is ook de bioscoopcommissie, zoals die thans fungeert, een commissie die niet veel kan doen” [109].

Zonder verordening, benadrukte de voorzitter, kan zijn Commissie niet zomaar films gaan herkeuren, ook al zou ze dat graag willen. En als zo een verordening dan verkregen is, dat het dan moeilijk wordt om personen te vinden die de verantwoordelijkheid van de keuring op zich willen nemen. [110] Alle leden zijn overtuigd van zijn gelijk en stemmen vervolgens in met toetreding tot de Zuidelijke Nakeuring. De hoofdcommissaris van politie, de heer Keultjes, wordt opgedragen toe te zien op de betaling van de vermakelijkheidsbelasting en de leeftijden van de bezoekers der bioscopen. De heer Enrich blijft het reclamemateriaal ook extra keuren, bovenop de Zuidelijke Nakeuring om er zeker van te zijn dat het wel in Oss vertoond kan worden. [111]

Door de komst van de twee naast elkaar bestaande bioscopen werd het voor de Plaatselijke Commissie dus steeds moeilijker toezicht te houden: voornamelijk omdat er steeds minder witte films gedraaid werden en de leeftijden moeilijker te controleren werden. Op 15 februari ontving Oss van de Zuidelijke Keuring daarom ook een brief waarin hun toelating geaccepteerd werd: het plaatselijke toezicht werd zo uit handen geven aan keuringscommissie van de Katholieke Film Centrale¹¹². Op 28 februari werd het nieuws met de Ossenaren gedeeld in De Stad Oss waarin de vergadering van Burgemeester en Wethouders met betrekking tot de filmkeuring staat. Het college van B&W was van mening een “neutrale keuring is voor hier niet voldoende [...] zelfs de nakeuring acht spr. altijd nog niet voldoende

voor de jongelui”. [113] Het voorstel werd aangenomen, op drie stemmen na waaronder die van de heer Welten, voormalig bioscoopexploitant van De Schuur. Dit was het begin van de dubbele censuur in Oss.

B&W en voornamelijk de politie waren nu verantwoordelijk voor het toezicht op de twee bioscopen, die er rekening ermee moesten gaan houden dat “in het openbaar [...] uitsluitend de films en afbeeldingen ter reclame voor films worden vertoond, die aan “nakeuring” zijn onderworpen en ten bewijze hiervan respectievelijk een keuringskaart en van den stempel in der in artikel 4 genoemde Vereeniging zijn voorzien.” [114] Maar zelfs na de toetreding tot de Zuidelijke Nakeuring ondervond Oss problemen met de twee plaatselijke bioscopen. In 1938 bijvoorbeeld ging zowel Cinema Royal als het Luxor Theater weer over de schreef: de vertoonde films waren

in orde, maar het houden aan de leeftijdsgrens bleek problematisch.

Lenard Luxembourg was toentertijd de nieuwe eigenaar van het Luxor Theater en kreeg een waarschuwing van de hoofdagent van

de politie wegens het “niet vertonen van de keuringskaart van de Katholieke Film Centrale betreffende de film ALARM IN PEKING” (zie afbeelding elf)

Deze film was goedgekeurd vanaf 18 jaar en ingekort voordat deze gedistribueerd werd [115]: vermoedelijk overtrad Luxembourg hier dus de leeftijdsgrens.

Uit een correspondentie tussen 20th Century Fox te Nederland, de burgemeester van Oss en Albert Heuvers, bleek dat Heuvers bij het adverteren de toegestane leeftijden bij de films niet aangaf. Heuvers gaf aan dit ook niet te kunnen, “wijl de gegevens daarvoor hem niet tijdig genoeg bereiken” [116] en hij zijn advertenties op een vaste dag in moest sturen. De burgemeester van Oss gebood daarom 20th Century Fox bij de omschrijvingen van films ook de leeftijden weer te geven [117]. 20th Century Fox reageerde met “verontschuldigen eerbied” [118] en beloofde aan Heuvers binnenkort een correcte lijst te sturen. [119]

In 1940 verviel de nakeuring op wens van de Duitse autoriteiten en kreeg Oss een bericht van de Vereeniging “dat aan dezen wensch onmiddellijk wordt voldaan opdat het niet noodig zij ter zake dwangmaatregelen toe te passen” [120]. Na de Tweede Wereldoorlog hield de Vereeniging op 11 april 1946 haar eerste vergadering weer en de

DINSDAGAVOND WAS DE
ZOGENAAMDE “ELITEAVOND”

nakeuring werd heringevoerd [121]. In 1968 kreeg Oss de vraag van het Ministerie van Buitenlandse zaken of dat de nakeuring nog geldig was in hun gemeente. Oss antwoordde daarop dat “in de praktijk deze nakeuring niet meer plaats vindt” [122] en dat omtrent de nakeuringsregel van 1933 “de vraag rijst of daaraan wel Koninklijke goedkeuring is verleend” [123].

Conclusie: van fatsoenlijk tot onhandelbaar

In Oss was er wel degelijk sprake van een verzuild bioscoopleven: er werden enkel films vertoond die in overeenstemming waren met de rooms-katholieke zedelijkheden en zelfs de Rooms-katholieke Vereniging had haar eigen filmvoorstellingen in het R.K Bondsgebouw. Ook de redacteurs van de plaatselijke krant, onder leiding van de Karmelieten, vonden het “veilig” genoeg om Osse filmvoorstellingen aan haar lezers aan te prijzen, die zelfs op zon- en feestdagen gehouden werden. De meest opvallende gebeurtenis is toch wel dat, ondanks dat Oss voor 95 procent Roomskatholiek was

en een rijk bioscoopbedrijf had, zij zich in 1923 niet aansloot bij de Zuidelijke Nakeuring. Maar waarom zou Oss ook als alle films vanaf 1914 witte films waren, de bioscoopexploitanten er zelf op toezagen dat er ook enkel zulk soort films gedraaid werden en het Osse publiek alleen witte films kon waarderen? Afgaande op films als METROPOLIS die in het R.K Bondsgebouw gedraaid werden, waren er in Oss ook vooruitstrevende katholieken. Zij zaten waarschijnlijk niet op dubbele censuur te wachten en hadden al het vertrouwen in de katholieken in de Rijkskeuring.

Was het bioscoopbedrijf tot eind jaren twintig van de vorige eeuw nog fatsoenlijk te noemen in de ogen van de rooms-katholieke inwoners, vanaf begin jaren dertig werden de Osse voorstellingen steeds “onhandelbaarder” en moest het met behulp van de Zuidelijke Nakeuring en de KFC aan banden gelegd worden, om zo weer te streven naar de ‘witheid’ van de plaatselijk te vertonen films.

Afbeelding elf: een waarschuwing voor de heer Luxembourg wegens het overtreden van artikel 10 van de bioscoopwet. Gemeentearchief Den Bosch, 7364-735, politietoezicht der bioscopen.

MODEL II

Luxembourg (Naam v/d aanvrager)

Remondus Hubertus Jacobus (voornamen)

geboren _____ te _____

wonend Wolensstraat 113 te Oss

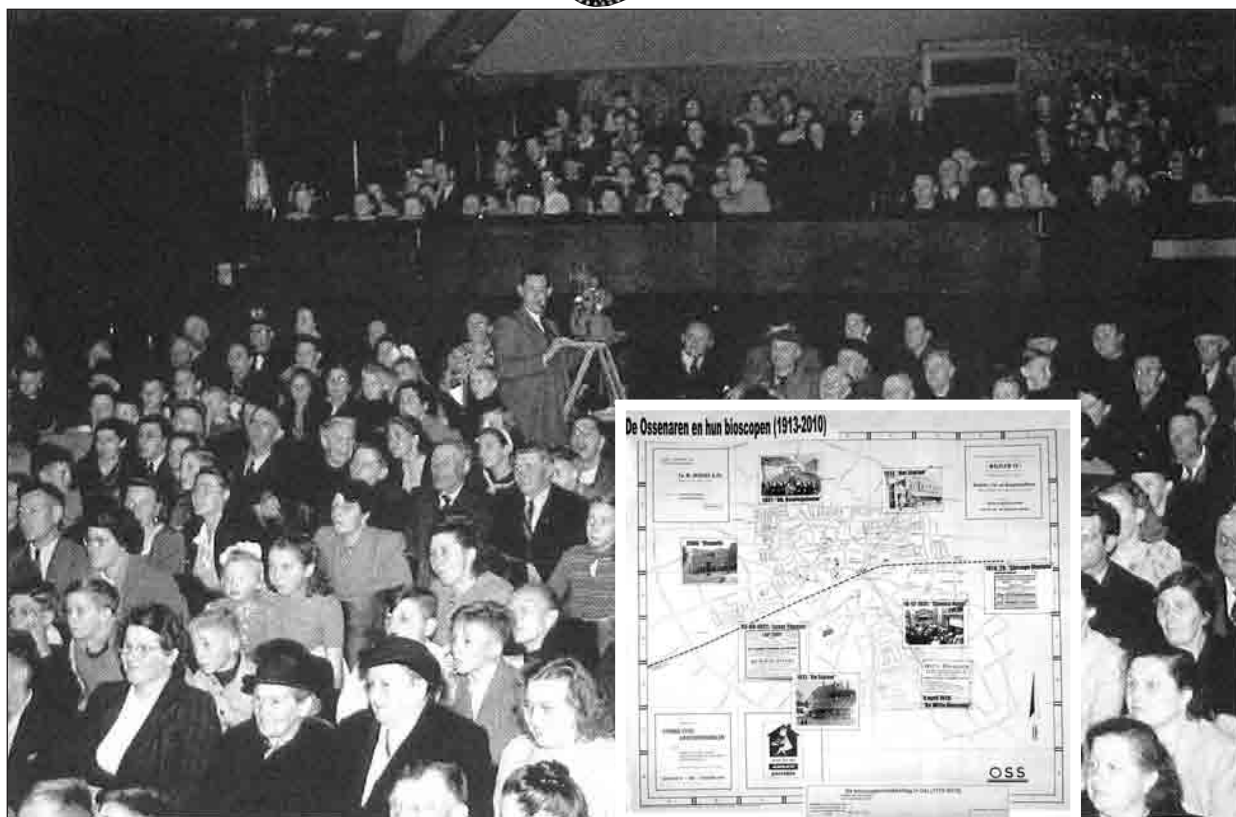
Datum van waarschuwing, ~~schorsing~~, ~~intrekking~~, ~~vergunning~~, ~~veroordeeling~~ wegens overtreding in verband met de Bioscoopwet: Ingrijpde art. 10 der Bioscoopwet wegens overtreding van art. 4, 4^e lid drie wet.

Omschrijving van het feit: Op 20 maart 1928, om 4.00 uur, heeft de heer niet vertoond van de keuringkaart van de Katholieke Film Centrale behuf fende de film „Allen in Telling“ m. E. 1534. Tijdens de aanbrenging van die film op 23 februari 1928, aan den Schepman van politie, om de dien verzoek daartoe

GEMEENTE: Oss

¹⁾ Doorhalen wat niet van toepassing is. (Vervolg zie zoo noodig keerzijde.)

6009 - '38

Afbeelding twaalf: het Osse bioscooppubliek in 1931 te "Cinema Royal" Bron: Bron: Ulijn, G.H.J. Oss van voor 1930 tot na 1980: geschiedenis van mensen. Zaltbommel: Aprilis, 2004: [72]

Bioscoopsituering te Oss

V Literatuur

Allen, R.C. "Decentering Historical Audience Studies: A Modest Proposal". In: *Hollywood in the*

Neighborhood. Historical Case Studies of Local Moviegoing. Red. door Kathryn Fuller-Seeley.

Berkeley: University of California Press 2008: 20-33.

Blom, I. *Jean Desmet and the early Dutch film trade*. Amsterdam: University Press, 2003

Dibbets, K. "Het taboe van de Nederlandse filmcultuur. Neutraal in een verzuimd land". *Tijdschrift voor Mediageschiedenis* 9.2. 2006: 46-64.

Van Oort, T. "Bevangen door bioscoopkoorts. Nieuwe vormen van vermaak in Oost-Gelderland". In: *Gelderland 1900-2000*. Zwolle: Waanders, 2006: 83-87.

---. *Film en het moderne leven in Limburg. Het bioscoopwezen tussen commercie en katholieke cultuurpolitiek (1909-1929)*. Hilversum: Verloren, 2007

Thissen J. en A. van der Velden. "Klasse als factor in de Nederlandse filmgeschiedenis.

Een eerste verkenning". *Tijdschrift voor Mediageschiedenis* 12.1. 2009: 50-72

---, A. van der Velden en T. van Oort. "Over de eigenheid van de Nederlandse filmcultuur". *Leidschrift* 24.3. 2009: 111-130

Ulijn, G.H.J. *Oss van voor 1930 tot na 1980: geschiedenis van mensen*. Zaltbommel: Aprilis, 2004

Van der Ven, FJM. *Oss in oude ansichtkaarten*. Zaltbommel: Europese Bibliotheek, 1969

VI Bronnen

www.bhic.nl/index

Brabants Historisch Informatiecentrum (BHIC) te Den Bosch, 7363: Gemeentebestuur Oss 1810-1930 en 1930-1960

Buijks, H. "Het rijke Roomsche leven". *Ossecanon.nl* geraadpleegd op 13-04-2010,

www.ossecanon.nl/Cinemacontext.nl

De Gelderlander. "Wijzigingen in de belastingen op toneelvoorstellingen en openbare vermakelijkheden". 12-04-1920

IMDb.com

Instituut voor Nederlandse Geschiedenis.

"Instellingen en Personen: De Katholieke Sociale Actie".

Het Parlementair Documentatiecentrum (PDC). "Jhr.Mr. Ch.J.M. (Charles) Ruijs de Beerenbrouck".

Spanjaard, P. "Sociale Onrust in Oss". *Ossecanon.nl* geraadpleegd op 13-04-2010, Stadsarchief Oss, *De Stad Oss 1886-1940*

Stadsarchief Oss, *Onbekende doos: bioscopen te Oss*

Volkstellingen, "Tabellen in het jaar 1920 en 1930"

De Werkende Mens Oss, "Telefoonlijst Oss 1915". *Tussentijds*. 2007: 11

De Werkende Mens Oss, "De Osse Opera". *Tussentijds*. 2008: 2-6

Zuilen, van J. "Heropening oude bioscoopgebouw zet klok terug". *Brabants Dagblad*. 5-Hertogenbosch, 08-12-1984

---. "Prikkelende films met schaar te lijf". *Brabants Dagblad*. 5-Hertogenbosch, 28-09-1991

Noten

- 1 Ivo Blom, Jean Desmet and the early Dutch film trade. (Amsterdam: University Press, 2003): 89. Zie ook: Thunnis van Oort, "Bevingen door bioscoopkoorts. Nieuwe vormen van vermaak in Oost-Gelderland" in Gelderland 1900-2000 (Zwolle: Waanders, 2006): 83-84
- 2 Ivo Blom, 89-91
- 3 Vanaf 1910 was hij dé film distributeur in Nederland, hij haalde zijn films voornamelijk bij Pathé vandaan of Franz Anton Nöggerath. Na de Eerste Wereldoorlog verzwaakte zijn positie hevig: Amerika en diverse filmaatschappijen wonnen toen terrein. Bron: Ivo Blom, 242-243
- 4 Ibidem, 87-88
- 5 Judith Thissen, André van der Velden en Thunnis van Oort, "Over de eigenheid van de Nederlandse filmcultuur" *Leidschrift* 24,3 (2009): 111-113
- 6 Karel Dibbets, "Het taboe van de Nederlandse filmcultuur. Neutraal in een verzuimd land" *Tijdschrift voor Mediageschiedenis* 9,2 (2006): 46
- 7 Karel Dibbets, 51
- 8 Ibidem, 46-57
- 9 Ibidem, 57-64
- 10 Judith Thissen en André van der Velden, "Klasse als factor in de Nederlandse filmgeschiedenis. Een eerste verkenning" *Tijdschrift voor Mediageschiedenis* 12,1 (2009): 50-72
- 11 Judith Thissen en André van der Velden, 56-66
- 12 Judith Thissen, André van der Velden en Thunnis van Oort, 111-130
- 13 Ibidem, 111
- 14 Ibidem, 129
- 15 Ibidem, 129
- 16 Judith Thissen, André van der Velden en Thunnis van Oort, 114
- 17 Robert C. Allen, "Decentering Historical Audience Studies: A Modest Proposal" in *Hollywood in the Neighborhood. Historical Case Studies of Local Moviegoing*, geredigeerd door Kathryn Fuller-Seeley (Berkeley: University of California Press 2008): 20-33.
- 18 Volkstellingen, "Tabellen in het jaar 1930", *Volkstellingen.nl* geraadpleegd op 08-04-2010, <http://www.volkstellingen.nl/nl/volkstellingen/jaartellingdeelview/VT193003/>
- 19 Cinemacontext.nl bevat bijna alle bioscopen en films die er vanaf 1900 geweest zijn. Personen, bedrijven en informatie over de Landelijke Filmkeuring zijn ook op deze website terug te vinden. De informatie is niet altijd correct en moet daarom goed gecontroleerd worden aan de hand van andere bronnen.
- 20 De heemkundekring van Oss en omstreken welke twee maal per jaar het tijdschrift *Tussentijds* uitbrengt. 21 *Volkstellingen*, "Tabellen in het jaar 1920", *Volkstellingen.nl* geraadpleegd op 15-04-2010 <http://www.volkstellingen.nl/nl/volkstellingen/jaartellingdeelview/VT193003/>
- 22 Henk Buijks, "Het rijke Roomsche leven", *Osseanon.nl* geraadpleegd op 13-04-2010, http://www.osseanon.nl/Theme.aspx?id=252ad33d-167a-45fb-8197-9300f8e5722&sid_boda098d-f1f1-409e-8657-86de6a0d58dd
- 23 Paul Spanjaard, "Sociale Onrust in Oss", *Osseanon.nl*
- 24 P. Spanjaard, "Oss in vogelvlucht"
- 25 FJM van der Ven, Oss in oude ansichtkaarten, (Zaltbommel: Europese Bibliotheek, 1969): 124
- 26 FJM van der Ven, 124
- 27 Advertentie, De Stad Oss, 17 september 1913
- 28 Vanaf ongeveer 1925 runde de heer Luijk het hotel en werd de concertzaal een ruimte om te dansen. Na de opening van "De Schuur" werden hier nog heel sporadisch filmvoorstellingen gegeven. Vooraf
- productdemonstraties voor vrouwen worden er geregeld plaats. Bron: De Stad Oss en FJM van der Ven
- 29 De Werkende Mens Oss, "Telefoonlijst Oss 1915" *Tussentijds* (Oss: Kluymtians, 2003): 11
- 30 Colin Campbell, Verenigde Staten: 1911. Naar het boek van Alexander Dumas. Rond 1913 gingen er twee versies van deze film in première volgens Cinemacontext.nl. Een echter pas nadat Oss haar eerste voorstelling had gehad, welke dus afvalt. Deze film ging op 3 januari 1913 in première bij Nöggerath om daarna alle grote steden aan te doen.
- 31 Ivo Blom, 91
- 32 Ibidem, 83
- 33 Ibidem, 82
- 34 Advertentie, De Stad Oss, 25-01-1914
- 35 Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, "Instellingen en Personen: De Katholieke Sociale Actie", *Inghist.nl* geraadpleegd 13-04-2010,
- 36 Instituut voor Nederlandse Geschiedenis
- 37 Advertentie, De Stad Oss, 25-12-1914. Advertentie, De Stad Oss, 07-05-1916. Advertentie, De Stad Oss, 23-10-1917
- 38 Ivo Blom, 309-316
- 39 Thunnis van Oort, *Film en het moderne leven in Limburg*, (Hilversum: Verloren, 2007): 138-142
- 40 Advertentie, De Stad Oss, 24-03-1918
- 41 Ingezonden brief, De Stad Oss, 10-04-1918
- 42 Thunnis van Oort, 2007: 112. In Witte bioscopen werden doorgaans films gedraaid die door de Katholieken als toelaatbaar gezien werden. Zie ook: Directeur van de "Witte Bioscoop" in Utrecht was de heer G.H. van Rooyen. Deze meldde in een advertentie in 1912: "De Witte Bioscoop is opgericht door een Comité dat zich ten doel stelt de zedeloze films te bestrijden, door het geven uitsluitend van goede Bioscoop Voorstellingen."
- 43 John van Zuilen, "Prikkelende films met schaar te lijf", *Brabants Dagblad* (S-Hertogenbosch, 28-09-1991)
- 44 John van Zuilen, 1991
- 45 John van Zuilen, 1991
- 46 Advertentie, De Stad Oss, 17-04-1918
- 47 Judith Thissen en André van der Velden, 50-72
- 48 Léonce Perret, Frankrijk: 1913
- 49 Ivo Blom, 111
- 50 Ibidem, 228
- 51 Ibidem, 182-287
- 52 Maurice Elvey, Engeland: 1915. In Nederland op 10-08-17 te Rotterdam in première.
- 53 Advertentie, De Stad Oss, 29-09-1918
- 54 Advertentie, De Stad Oss, 30-02-1924
- 55 Thunnis van Oort, 2007: 144
- 56 Zie voor Nijmegen: Wijzigingen in de belastingen op toneelvoorstellingen en openbare vermakelijkheden, *De Gelderlander*, 12-04-1920 Zie voor Oss: Brabants Historisch Informatiecentrum (BHIC) te Den Bosch, 7363-473, verordening tot heffing ener belasting op toneelvoorstellingen andere vermakelijkheden in 1925
- 57 Gerard Ulijn, Oss van voor 1930 tot na 1980: *Geschiedenis van mensen* (Zaltbommel 2004): 153
- 58 De Werkende Mens Oss, "De Osse Opera", *Tussentijds* (Oss: Kluymtians, 2008): 2-6
- 59 Advertentie, De Stad Oss, 07-01-1927
- 60 Advertentie, De Stad Oss, 28-10-1928
- 61 De Werkende Mens Oss, 2008: 5
- 62 John van Zuilen, 1991
- 63 John van Zuilen, "Heropening oude bioscoopgebouw zet klok terug", *Brabants Dagblad* (S-Hertogenbosch, 08-12-1984)
- 64 Advertentie, De Stad Oss, 29-04-1930
- 65 Jac Knaepen, "Bioscooptheater De Schuur, Oss", De Stad Oss (Oss: 09-09-1927) Zie ook: John van Zuilen, 1984
- 66 Brabants Historisch Informatiecentrum (BHIC) te Den Bosch, 7363 - 1318, Benoeming leden Bioscoopcommissie
- 67 Brabants Historisch Informatiecentrum (BHIC) te Den Bosch, 7363 - 1318, opgave aantal bioscopen op 06-02-1929
- 68 Brabants Historisch Informatiecentrum (BHIC) te Den Bosch, 7363 - 1318, aanvraag vergunningen Knaepen, Welten en Wester
- 69 Thunnis van Oort, 2007: 167
- 70 John van Zuilen, 1984
- 71 Ibidem
- 72 Ibidem
- 73 Advertentie, De Stad Oss, 14-10-1932 Zie ook: John van Zuilen, 1984
- 74 John van Zuilen, 1984
- 75 Ibidem
- 76 Brabants Historisch Informatiecentrum (BHIC) te Den Bosch, 7364-735, vergadering der Bioscoopcommissie 18-12-1931
- 77 Brabants Historisch Informatiecentrum (BHIC) te Den Bosch, 7364-686, ontwerperverordening voor de begroting van 1932 op 21-12-1931
- 78 Ibidem
- 79 Ibidem
- 80 Brabants Historisch Informatiecentrum (BHIC) te Den Bosch, 7364-1318, wijziging tot heffing ener belasting op toneelvoorstellingen andere vermakelijkheden in 1934
- 81 Brabants Historisch Informatiecentrum (BHIC) te Den Bosch, 7364-739, CBS: belasting op vermakelijkheden in de gemeente Oss 1939. Het bezoek lag in 1939 extra hoog omdat er militairen in Oss ingekwartierd waren geweest.
- 82 Brabants Historisch Informatiecentrum (BHIC) te Den Bosch, 7364-736, nakeuring films 15-02-1933
- 83 Brabants Historisch Informatiecentrum (BHIC) te Den Bosch, 7364-736, toetreding "zuidelijke filmkeuringsvereniging" 17-02-1933
- 84 Zie voor deze kwestie het paper van Sasja Opdam "Cinema Royal vs. Luxor Theater".
- 85 Thunnis van Oort, 2007: 141-142
- 86 Redactioneel artikel, "Filmkeuring", *De Stad Oss* (Oss: 19-10-1920)
- 87 Ibidem
- 88 Ibidem
- 89 Dit waren zogenaamde voorlichtingsfilms, die net iets te expliciet gingen op het te bestrijden van moreel gevaar en daardoor massas nieuwsgierigen trokken: deze film verergde de morele paniek
- 90 Afdeling voor Eer en Deugd, "De Staatcommissie over het bioscoopvraagstuk", *De Stad Oss* (Oss: 30-10-1920)
- 91 Het Parlementair Documentatiecentrum (PDC), "Jhr.Mr. Ch.J.M. (Charles) Ruijs de Beerenbrouck", Parlement en politiek.
- 92 Thunnis van Oort, 2007: 143-144
- 93 Brabants Historisch Informatiecentrum (BHIC) te Den Bosch, 7363 - 1318, ledenvergadering gemeenschappelijke nakeuring 24-01-1928: Uit dit document blijkt dat Oss zich nog niet aangesloten had.
- 94 Thunnis van Oort, 2007: 161
- 95 Ingezonden stuk, "De Witte Bioscoop", *De Stad Oss* (Oss: 12-10-1920)
- 96 John van Zuilen, 1991
- 97 Fritz Lang, Duitsland: 1927
- 98 IMDb, "Metropolis (1927)" IMDb.com geraadpleegd op 13-04-2010, <http://www.imdb.com/title/tt0017136/>
- 99 Brabants Historisch Informatiecentrum (BHIC) te Den Bosch, 7363 - 1318, ledenvergadering gemeenschappelijke nakeuring 24-03-1928
- 100 Brabants Historisch Informatiecentrum (BHIC) te Den Bosch, 7363 - 1318, centrale commissie voor de filmkeuring 02-08-1928
- 101 Ingezonden stuk, "De Centrale Commissie voor de Filmkeuring", *De Stad Oss* (Oss: 23-03-1928)
- 102 Interview met Pieter Roskam door Samantha van Kolck en Sasja Opdam, 07 maart 2010
- 103 Brabants Historisch Informatiecentrum (BHIC) te Den Bosch, 7364-735, ingekomen stukken vergadering B&W 11-12-1929
- 104 Bij de eerste keuring werd deze film uit de Sovjet Unie in 1928 afgekeurd, bij de herkeuring pas geschikt bevonden voor 18 jaar en ouder. *Cinema Context Films*, "Katka-bumazhny ranyet (1926)", *Cinemacontext.nl* geraadpleegd op 15-04-2010, <http://cinemacontext.nl/cgi/b/bib/bibidx?q1=straat%20leven;c=ccfilm;type=simple;rgn1=simple%20fields;tpl=details.tpl;sid=92c4058146b5c819aac46daa8302d7a;lang=nl;sort=titel%20oplopend;cc=ccfilm;view=restlist;fmt=long;page=restlist;start=1;size=1>
- 105 Brabants Historisch Informatiecentrum (BHIC) te Den Bosch, 7364-735, vergadering van de Plaatselijke Commissie op Toezicht van de Bioscopen 30-01-1929
- 106 Ibidem
- 107 Brabants Historisch Informatiecentrum (BHIC) te Den Bosch, 7364-735, vergadering der bioscoopcommissie op 18-12-1931
- 108 Brabants Historisch Informatiecentrum (BHIC) te Den Bosch, 7364-735, vergadering der bioscoopcommissie op 25-01-1933
- 109 Ibidem
- 110 Brabants Historisch Informatiecentrum (BHIC) te Den Bosch, 7364-735, vergadering der bioscoopcommissie op 25-01-1933
- 111 Brabants Historisch Informatiecentrum (BHIC) te Den Bosch, 7364-735, vergadering der bioscoopcommissie op 25-01-1933
- 112 Thunnis van Oort, 2007: 183-184. De Katholieke Film Centrale (KFC) was verantwoordelijk voor het keuren van films. Zij keurde niet het gehele filmaanbod, maar deed dit alleen in opdracht van de katholieke leden van de landelijke filmkeuringscommissie. Daarmee werd in feite een belangrijk deel van de katholieke nakeuring, namelijk de voorselectie van films die nakeuring verdienden, alsnog verricht door de katholieke leden van de rijkskeuring.
- 113 Ingezonden artikel, "Vergadering van B&W: filmkeuring", *De Stad Oss* (Oss: 28-02-1933)
- 114 Brabants Historisch Informatiecentrum (BHIC) te Den Bosch, 7364-736, nakeuringsverordening 1933
- 115 *Cinema Context Films*, "Alarm in Peking (1937)" *Cinemacontext.nl* geraadpleegd op 13-04-2010, <http://cinemacontext.nl/cgi/b/bib/bibidx?q1=peking;c=ccfilm;type=simple;rgn1=simple%20fields;tpl=details.tpl;lang=nl;sid=7080dca2a2974c37a25157c7145c8089;sort=titel%20oplopend;cc=ccfilm;view=restlist;fmt=long;page=restlist;start=1;size=1>
- 116 Brabants Historisch Informatiecentrum (BHIC) te Den Bosch, 7364-735, inlichtingen bioscoopvoorstellingen 11-06-1938
- 117 Ibidem
- 118 Stadsarchief Oss, ongenummerde map over bioscopen, antwoord op het schrijven van 11-06-1938
- 119 Ibidem
- 120 Brabants Historisch Informatiecentrum (BHIC) te Den Bosch, 7364-735, Brief aan de burgemeester van Oss over het vervallen van de nakeuring op films, verstuurd op 21 mei 1940
- 121 Brabants Historisch Informatiecentrum (BHIC) te Den Bosch, 7364-735, Samenvatting van de werkzaamheden van de Zuidelijke filmkeuringvereniging 11-04-1946.
- 122 Brabants Historisch Informatiecentrum (BHIC) te Den Bosch, 7364-735.

Op zoek naar Elias Elsbach

Op 19 januari 2000 ontving het voormalige Streekarchief Brabant Noordoost een aantal documenten betreffende ene Elias Elsbach. Zij waren afkomstig van mw. A. Van der Voort-De Leeuw. Die had ze gevonden bij de schoonmaak van de vliering van het ouderlijke huis van haar moeder, mw. J. De Leeuw-Govaert, Singel 134. Maar waarschijnlijk zijn ze afkomstig van het voormalige hotel Govaert aan de Hooghuisstraat. Mevrouw Van de Voort wist te vertellen, dat het gezin van burgemeester De Bourbon tijdens de oorlog enige tijd in dat hotel aan de Heuvel had gelogeed.

Op het eerste gezicht leek er geen enkel verband te zijn zoals ook blijkt uit de aantekeningen van de medewerkers van het streekarchief die ook in de map zitten. Maar met behulp van gedigitaliseerde genealogische bronnen is het nu veel makkelijker om verbindingen te leggen. Hoewel nog genoeg vragen open blijven is er toch een boeiend verhaal ontstaan uit de overgeleverde archiefstukken rondom het avontuurlijk bestaan van Elias Elsbach, de oom van Isaac Elsbach uit de Monsterstaat. De markante woning van deze joodse familie staat er nog.

door Agnes Lewe

Familiebanden

Elias Elsbach werd geboren op 24 juni 1842 te Grave. Zijn familie is afkomstig uit Duitsland. In het begin van de 19e eeuw, in ieder geval vóór 1830, vestigt Koppel Elsbach uit het Pruisische Canstein [1] met zijn echtgenote van Guttchen Sternberg en hun zoon Izaak (geboren in juni 1803 te Canstein) zich in Grave. [2] Koppel overlijdt in 1841. Zijn zoon Izaak is van beroep slager en koopman in manufacturen. Hij komt een keer in conflict met de plaatselijke overheid omdat hij het bloed van slachtvee niet volgens voorschrift naar de Maas heeft gebracht: "Politiedienaren Koenen en Venzelaar trapperen H. Soeremont die een kruiwagen met een vloot met bloed uit de slachterij van Elsbach komt kruien." Hij wordt hiervoor veroordeeld tot een geldboete. [3] Het is niet denkbeeldig dat hij als joodse slager bijzonder streng werd gecontroleerd. Het gemeentebestuur van Grave had weinig op met joodse immigranten en probeerde nog in 1824 hen zo veel mogelijk buiten de stad te houden. [4]

Isaak is evenals zijn vader een gezien lid van de joodse gemeente. Hij wordt zelfs penningmeester, maar kan zijn verplichtingen vaak niet nakomen omdat hij een slechte gezondheid heeft. [5]

Izaak trouwt op 10 oktober 1832 met Dina Menasse, dochter van Levi Liefman (Alexander) Menasse. Ook Liefman Menasse, van beroep "joods slager" in Elst bij Nijmegen, is van Duitse afkomst: hij is omstreeks 1767 geboren in Heubach a/d Main. Izaak en Dina hebben vijf kinderen: Coppel, Alida, Josef, Henriette en Elias. Josef en Henriette overlijden vroeg. Coppel (*1834) trouwt in 1863 met Sybilla Servos uit Anrath in Duitsland. [6] Het echtpaar blijft in Grave wonen en krijgt vier kinderen.

Een van hen, Izaak Czn. (*1864), evenals zijn vader van beroep slager, vestigt zich in 1888 in Oss. Zijn vader en moeder, twee broers en een zus volgen hem kort daarop en wonen enkele jaren bij hem in, maar verhuizen uit-

eindelijk naar Utrecht. Izaak Czn. trouwt in 1891 met Sofia Meijler; zij hebben vier kinderen: Edmond (1893), Alfred (1896), Siegfried (1898) en Leo (1900), die slechts één jaar oud wordt.

Na het overlijden van Sofia hertrouwt Isaak Czn. in 1914 met Rachel de Rooij uit Utrecht. Hij is een welvarend man, eigenaar van een chemisch bedrijf op de Gasstraat. Hij woont in een groot huis op de hoek Kerkstraat/Monsterstraat in Oss tegenover de synagoge. Hij wordt op latere leeftijd blind. Tijdens de Duitse bezetting is zijn huis lange tijd een toevluchtsoord voor de oude en zieke joden van Oss, maar op 4 augustus 1944 worden ook de blinde Isaak en zijn vrouw Rachel gedeporteerd. [7]

Elias Elsbach, de hoofdpersoon van dit verhaal, is dus de jongste zoon van Isaak Elsbach en Dina Menasse. Zijn vader overlijdt slechts enkele maanden na zijn geboorte in november 1842. Zijn moeder hertrouwd niet. Hij gaat vermoedelijk naar de stadschool in Grave en volgt in de middagpauze joods onderwijs, vanaf 1857 bij huisonderwijzer Eliazar Vis, samen met andere joodse kinderen in Grave. Over zijn jeugd weten we verder dat hij in 1859 (hij is dan 17) in aanraking komt met justitie, samen met zijn broer Coppel ("Jacob" in hetverbaal). Hen wordt ten laste gelegd dat zij bedreigend zijn opgetreden in een zakelijk conflict over de vergoeding van een koe (ook Coppel was slager). Zij worden echter beiden niet verder vervolgd omdat de aanklacht ongegrond blijkt te zijn [8].

Elias wordt "maatschappelijk onderwijzer" en joods godsdienstleraar. De opleiding voor het laatste vak rondt hij af in het najaar van 1863 met een voordracht in de synagoge in Grave. Hij is dan ook lid van het Graafse kerkraad. Daarnaast is hij als Graafs burger lid van de schutterij van de stad en moet in die hoedanigheid opdraven voor een erewacht bij het bezoek van de bisschop van Utrecht in 1863. [9]

Hij werkt vier jaar lang als Secondant (hulponderwijzer) op de (kost)school van meester Hirsch in Tiel. Daar woont ook zijn oom van moeders kant, Jacob Levie Menasse, van beroep uitdrager en koopman in tagrijnen. [10] (scheepsbenodigdheden maar ook oud ijzer, red.) In maart 1866 wordt Elias door de hoofdonderwijzer en de plaatselijke schoolcommissie van Tiel geschikt bevonden om als onderwijzer werkzaam te zijn.

Reiziger en ondernemer

Niet veel later trekt hij de wereld in. Hij neemt als tolk op de Nederlandse ambulance deel aan de Duits-Franse oorlog van 1870-1871. In 1873 wordt hij daarvoor onderscheiden met het "Brevet Chevalier" (no 206) van het Internationale Rode Kruis. Hij mag bovendien de uniform en het insigne van een "Chevalier de l'Ordre des Sauveteurs de la Croix rouge" dragen. ("Ridderorde van de Redders van Het Rode Kruis", red.)

Elias vestigt zich na de oorlog in Parijs, misschien omdat hij daar familie heeft: Jacob en Flora Elsbach. [11] Op 10 mei 1876 sluit Elsbach, hij noemt zich in Frankrijk "Elie", samen met ene John Jones ("dit Jones de Paris") een contract met de heren G.L. Daube & Cie uit Frankfurt am Main over het verkopen van advertenties in een groot aantal Franse tijdschriften. In 1879 wordt dit verdrag veranderd. Elsbach gaat zonder Jones verder als "E. Elsbach, Comptoir Général de Publicité, Seul Représentant de Journaux hollandais d'outre-mer", gevestigd in Parijs. Hij verdient voortaan zijn levensonderhoud met het verkopen van advertenties in diverse kranten in Nederlands Indië en Brits-Guayana. Dat verklaart wellicht het feit dat hij in 1883 in Venezuela is, het buurland van Guayana. Hij wordt daar door president Guzmán Blanco onderscheiden met de Orde van de Bevrijder (5e klas). Waarom hem deze eer toekomt, is niet bekend.

In de loop der jaren breidt hij zijn klantenkring steeds meer uit. In 1880 sluit hij een contract met H.C.A. Campagne en zoon te Tiel over de exploitatie van alle advertenties, reclames, etc. in het weekblad "Geneeskundige Courant Editie voor Nederlandsch Indië", waarvan Campagne en Zoon de eigenaars zijn. In november 1889 wordt hij speciale correspondent voor Frankrijk van het dagblad de Java Bode in Batavia.

Liefman Elsbach, zoon van Coppel, broer van Isaak uit Oss, is op dat moment "Oostindisch ambtenaar". Liefman verlaat Nederland op 1 mei 1889; hij kan eventueel een bemiddelende rol hebben gespeeld bij de Java Bode. Liefmans dochter Bertha trouwt in 1919 [12] in het Westfriese Nieuwe Niedorp met de zoon van Nicolaas Jacob Cornelis Schermerhoorn, een invloedrijk anarchistisch en antimilitaristisch predikant. [13]

In 1893 verwerft Elie het exclusieve recht advertenties te plaatsen in de "Malang- Courant". In 1894 sluit hij een contract af met de Gebr. Donker & Co, uitgevers te Soerabaya. De heren verplichten zich, zonder kosten voor hen, een uitgave te realiseren genaamd "de Pasoeroeansche Bode". In het contract staat het volgende: Het blad is de helft van de grootte van het dubbele blad Soerabajasch handelsblad en zal twee maal per week worden gedrukt op de vaste dagen dinsdag en vrijdag in een oplage van 200 exemplaren per keer. De plaatselijke agent van Elsbach zal zorgen voor de verspreiding (per post) aan de inwoners van Pasoeroean. Elsbach betaalt maandelijks de som van 50 florijnen aan de heren Gebr. Donker. Elsbach heeft het recht op elke 3e en 4e pagina advertenties in te voegen. De heren Donker vullen de 1e pagina met tekst, de 2e pagina met tekst en lokale advertenties, waarvan de opbrengst geheel voor hen is. Zij verplichten zich van geen andere personen advertenties reclames of andere zaken aan te nemen van Europese herkomst. De Europese markt is het exclusieve eigendom van Elsbach. Vooraan in de krant dient de melding te worden afgedrukt: "E. Elsbach Parijs, exclusieve bedrijfsleider voor Europa". De krant verschijnt maar vier jaar.

Naast de advertenties en de uitgeverij is Elie Elsbach ook nog actief op de markt voor farmaceutische producten. Vanaf 1897 is hij distributeur van "Vigreur d'Hercule", een drankje, en van "Pillules de la Croix Rouge". Prijs van deze pillen bedraagt in Frankrijk 2 francs. Hij verkoopt deze producten (ook) in Nederlands Indië, de Filipijnen en de Spaanse overzeese provincies (o.a. Spaans Sahara, Canarische eilanden en tot 1898 Cuba).

M. Edmond Elsbach Fils

Elie is getrouwd met Marie Josephine Delsart, wanneer is niet bekend, wel dat zij onder huwelijkse voorwaarden zijn getrouwd en niet in gemeenschap van goederen. Zij wonen (in 1884) in Parijs op de Rue de Chabrol. Zij hebben een zoon: Edmond Elie Marie Joseph. Haar moeder Mme. Veuve [weduwe] Delsart, geboren Jeanne Montulet, rentenierster, woont in Boulogne-sur-Seine (nu Boulogne-Billancourt) en is niet onvermogen. Zij sluit in 1887 een brandverzekering af op haar huis ter

waarde van 26.000 franc. Na haar overlijden erft haar dochter vermoedelijk het huis. Zij neemt in ieder geval in 1895 de brandverzekering over en verhoogt daarbij de verzekerde waarde naar 37.000 franc. Overigens moet haar man toestemming verlenen om deze rechtshandeling uit te voeren en is hij het die de polis tekent namens haar.

Elie Elsbach staat op 4 november 1904, hij is dan 62, de exploitatie van de kranten onderhands af aan zijn zoon Edmond. Deze zet de zaak van zijn vader voort onder de naam "M. Edmond Elsbach Fils". Hij verkoopt op 1 april 1905 advertentierechten in 21 kranten aan John Jones & Cie Publiciteitsagenten en ontvangt daarvoor 10% van de bruto opbrengst. De stand van zaken zal iedere 31e oktober van elk jaar kenbaar worden gemaakt aan Elsbach. Iedere maand zal hij een voorschot op zijn commissie ontvangen van 500 francs.

De familie Elsbach woont inmiddels in Raincy (Seine et Oise). Elie's echtgenote sluit in 1905 een brandschadeverzekering ter waarde van 74.600 franc af op het huis in de Allee Clemenceau nr. 29. Zij tekent deze keer overigens zelf!

Het bedrijf werkt nog steeds in Parijs voort, maar heeft schulden. Het is onbekend hoeveel, maar op z'n minst 14.000 francs. Ook heeft Elias/Elie veel geld geleend van zijn neef Isaak Elsbach Czn. te Oss. In 1912 betaalt Edmond 500 gulden terug en in 1913 tekenen vader en zoon een schuldbekentenis van 2559,20 fr. voor Isaak. Deze som moet binnen een periode van vijf jaar worden afbetaald, ingaande 1 juli 1913, tegen een rente van 4 % vanaf 1 januari 1914. Als onderpand worden elf Loten Panama gegeven.

In maart 1888 had de toen al zwaar noodlijdende Compagnie Universelle du Canal Interocéanique [het Panama-kanaal] van Ferdinand de Lesseps een lucratieve loterij-lening uitgeschreven. Een jaar later ging de compagnie failliet. Het werd het grootste corruptieschandaal van Frankrijk in de 19e eeuw. In april 1904 wordt het kanaal - dat nog lang niet klaar was - verkocht aan Verenigde Staten van Amerika, met inbegrip van alle installaties en rechten, voor \$ 40 miljoen. De obligatiehouders ontvangen na 1904 als schadevergoeding 11% van de opbrengsten; de aandeelhouders blijven achter met lege handen. De loten worden kennelijk na 1913

ELSBACH, EXCLUSIEF
BEDRIJFSLEIDER VOOR EUROPA

nog wel verloot – of was dat ijdele hoop van de heren Elsbach? Het kanaal werd in 1914 geopend. [14]

Het contract met Oss uit 1913 is de laatste keer dat Edmond E.M.J. Elsbach opduikt in de papieren. Daar is maar één verklaringen voor mogelijk: in 1914 breekt de Eerste Wereldoorlog uit. Edmond, die vermoedelijk de Franse nationaliteit heeft, moet naar het front. Hij komt niet terug. Elias ontvangt in 1922 een uitkering als “père” voor een “militaire”, die als vermist is opgegeven.

Er is echter nog een tweede Edmond in het spel, die zelfs enige tijd in Parijs woont. Deze Edmond M. Elsbach, 22 jaar oud, vrijgezel, laatste verblijfplaats Parijs, komt in 1916 met het stoomschip Nieuw Amsterdam aan op Ellis Island, de immigratie-poort voor de kust van New York. Hij geeft aan chemicus te zijn en zoon van J. Elsbach uit Oss. [15] Dit is Edmond Meijer Elsbach, de oudste zoon van Izaak en Sybilla, geboren op 21 juni 1893. Hij verlaat het ouderlijk huis in augustus 1900 en gaat naar in Utrecht, misschien om te studeren. Hij kon daar eventueel wonen bij zijn grootvader, Coppel Elsbach. Op 30 december 1901 komt Edmond terug naar Oss en trekt weer bij zijn ouders in. In mei 1912 vertrekt hij voor goed, volgens de gemeentelijke administratie naar Brussel. Van daar uit is hij kennelijk doorgereisd naar Parijs. Wellicht heeft hij daar enige tijd bij zijn oud-oom

Gevelsteen woning familie Elsbach, Monsterstraat 6 [FOTO PS]

Elie gewoond. Uiteindelijk vestigt hij zich permanent in New York. Hij trouwt en wordt in 1923 genaturaliseerd. Elias/Elie moet dus, omdat zijn zoon Edmond aan het front of dan al vermist is de zaak zelf weer actief oppakken. Hij sluit in 1915, hij is dan 73 jaar oud, een contract met zijn oude makker John Jones van de Société Européenne de Publicité (S.E.P.) waarin zij overeenkomen dat de exploitatie van zijn huidige krantenbestand en diegenen die verschijnen in de overzeese gebiedsdelen van Nederland, wordt overgedragen aan de S.E.P. Verder maken zij afspraken over de tekeningbevoegdheid van Elsbach, eventuele bemoeienissen van hem met de zaak en een vergoeding voor door Elsbach aangeleverde bijdragen.

De gevolgen van de oorlog worden merkbaar. In het dossier bevindt zich een omvangrijke correspondentie met ene Charles Chérier, een plaatsgenoot van Elie. Deze wordt op 1 mei 1917 veroordeeld tot betalen van een schuld van 1291,35 franc die hij heeft bij de S.E.P. Twee jaar en vele brieven later geeft Chérier aan dat de beproevingen van de oorlog hebben hem genoodzaakt zijn bezit te verkopen, zodat hij moet blijven wonen bij zijn neef en nicht, Dhr. en Mevr. Grellet. Hij beseft dat voornoemde actie hem niet vrijwaart van zijn vervolging inzake zijn schulden. Hij herinnert de directeur van de S.E.P. eraan dat hij in 1917, in de volle hevigheid van de oorlog, grote verliezen heeft geleden om zijn eerlijke bedoelingen te bewijzen. Het verschuldigde bedrag van 1291,35 francs zal direct worden overgemaakt in één keer of in enkele termijnen. Weer enkele maanden later schrijft de chef boekhouding van het bedrijf aan Chérier, dat een schuldvordering van 1176,- francs wordt toegekend aan de heer Elsbach voor uitgevoerde publiciteit voor rekening van Chérier. Hij laat de wijze van inning aan Elsbach over. Een bewijs dat Elsbach dit geld heeft ontvangen, is er niet.

Naar Nederland

In 1920 vraagt en krijgt Elias bij het Nederlandse consulaat een paspoort voor een reis naar Nederland “en retour”. Reden voor de reis zijn volgens het visum van de Prefecture van het departement “affaires de famille”. Het is niet

bekend wat de familieaangelegenheden zijn, maar er zijn enkele aanwijzingen. Hij was op dat moment de oudste man in zijn familie; zijn broer Coppel, de vader van Isaak, was al in 1908 overleden. Van de kinderen van Isaak woonde Edmond in de Verenigde Staten en Alfred op dat moment in Hamburg. Siegfried was in juni 1920 naar Nijmegen vertrokken, nadat hij de jaren daarvoor in Den Bosch en Leiden had gestudeerd. Isaak was waarschijnlijk in moeilijkheden, hetzij door zijn blindheid, hetzij met zijn bedrijf of beide. Het herenhuis (A.2690) nabij de R.K. kerk, in eigendom van Isaak en verhuurd aan de heer H. van den Bergh zou op 14 juli 1920 bij inzet worden geveild, maar de termijn wordt eerst uitgesteld naar 28 juli en dan op 4 september afgezegd. Elias arriveert op 24 augustus 1920 in Oss. Het ligt voor de hand dat hij hier de

Woning familie Elsbach, Monsterstraat 6 [FOTO PS]

hand in het spel heeft gehad. Heeft hij zijn neef financieel kunnen steunen of alleen met raad en daad?

Er waren wellicht ook andere, meer persoonlijke problemen. De zonen Alfred en Siegfried staan vanaf ongeveer deze tijd in het bevolkingsregister vermeld als zijnde geen lid van kerkgenootschap, ook niet meer Israëlitisch. Voor hun zeer gelovige vader moet dat zwaar te verteren zijn geweest.

Elias Elsbach had eveneens in 1920 in Frankrijk naturalisatie aangevraagd. [16] Zou hij met twee paspoorten gereisd hebben? Hij vertrekt op 10 november 1920 uit Nederland. Tijdens zijn bezoek zijn in ieder geval familiebanden aangehaald. Ene Eduard (achternaam is niet bekend) schrijft in januari 1921 een brief aan zijn "oom en tante" vanuit Utrecht. Deze brief is de enige persoonlijk brief in de hele map, die verder alleen zakelijk correspondentie bevat naast twee gedichten van Sergine Dantes. Eduard biedt omslachtig excuses aan dat hij hun nog niet heeft bezocht na zijn terugkomst in "Hollande". Wellicht is hij een zoon van neef Liefman Elsbach, de oostindisch ambtenaar; zijn opmerking over "Hollande" wijst daarop. Hij hoopt dat oom en tante begrijpen dat hij het erg druk heeft met studie, colleges en stages. Hij had zich ook afgevraagd of het voor hem niet te moeilijk was een Franse brief te schrijven. Hij is er toch maar mee

begonnen, maar het resultaat is mager, "maar ik kan niet beter." Tijdens de Kerstvakantie was hij zo moe, dat hij een tijd rust moest nemen. Maar omdat dat nog niet genoeg is, gaat hij Alfred in Hamburg bezoeken voor een paar dagen. Vanuit Hamburg zal hij een Ansichtkaart sturen. Hij wenst zijn oom het beste voor het nieuwe jaar en hoopt dat deze zijn wensen ook zal overbrengen aan zijn tante.

De genoemde Alfred is de wetenschapper dr. Alfred C. Elsbach, zoon van Izaak Czn., gepromoveerd in Leiden [17], auteur van een Duitstalig standaardwerk over Kant en Einstein [18] en een van de redacteuren van Het Encyclopaedisch Handboek van het Moderne Denken (Arnhem 1931). Hij overlijdt op 8 januari 1932 in Weesperkarspel, slechts 35 jaar oud. [19] Het wordt gezegd, dat hij zich zelf van het leven beroofde "vanwege de schande van zijn seksuele geaardheid". [20]

In 1921 is Elias/Elie terug in Parijs en doet weer zaken met Nederlands Indië onder de naam 'Representation de l'Industrie Européenne aux Indes Néerlandaises'; hij is nog steeds directeur en het bedrijf is nog steeds gevestigd op de Rue de Chabrol in Parijs. Hij correspondeert (deels in het Maleis, deels in het Nederlands) met Oei Swaat Bwee, Import&Export, in Pandaan (Bangil) en stuurt hem prijscouranten en catalogi met gekleurde

tekeningen van parfumeriefabrieken, fijn aardewerk & zeer fijn porseleinwerk, glazen, muurbeelden, etc.

Hij heeft ook nog steeds een zakelijke relatie met John Jones. Die verbreekt hij echter in 1924. Zij corresponderen nog wel over uitstaande betalingen. Jones is opgenomen in een kliniek en naar zijn zeggen zonder middelen. Hij laat weten onmogelijk 200 francs aan Elsbach te kunnen geven en hij weet absoluut niet wanneer hij hem weer iets zal kunnen betalen. Hij suggereert dat Elsbachs neef (Isaak Elsbach uit Oss) wellicht financieel bij kan springen.

Het laatste stuk uit de bundel is een telegram van 31 oktober 1924, waarmee Jones aan Elsbach 100 francs laat overmaken.

Ik ga ervan uit dat Elias/Elie Elsbach in 1924 of 1925 is overleden. Hij was toen 82 jaar oud. De leeftijd van zijn echtgenote kennen we niet. In oktober 1924 was zij nog in leven, maar de vraag is of zij het bedrijf verder wilde en kon exploiteren.

Het contract met de firma Daube uit 1879 bevat de volgende bepaling: Mocht Dhr. Elsbach gedurende de looptijd van het contract komen te overlijden, dan zullen Daube & Cie de exploitatie van Nederlandse-Indische kranten en de Guyana Anglaise en de andere Nederlandstalige overzeese kranten op zich

nemen als de weduwe of de erfgenamen zich daarvoor uitspreken. De weduwe en de erfgenamen ontvangen 2/3 van de opbrengsten. Deze regeling zal voortduren zo lang als de weduwe en de erfgenamen dit willen, voor zover de firma Daube vertegenwoordigd zal zijn in Parijs.

Omdat Elias' zoon Edmond vermist of gesneuveld is, was neef Isaak Elsbach een van de belangrijke erfgenamen en waarschijnlijk ook nog schuldeiser. Het is dus mogelijk dat de papieren in Oss terecht zijn gekomen omdat hij de erfenis af moest wikkelen al dan niet na het overlijden van mevrouw Elsbach-Delsart. Het blijft nog wel een raadsel, hoe de papieren in Hotel Govaert zijn gekomen. Misschien had Isaak de zaak overgedragen aan een vertrouwenspersoon. Hij was immers blind en misschien ook de Franse taal niet machtig. Burgemeester De Bourbon was dat wel. De suggestie dat hij iets met de zaak te maken had, werd al gedaan door de vindster van het dossier. Hoewel er geen bewijzen zijn, is het niet onmogelijk dat de burgemeester het dossier destijds in zijn bezit had en het heeft achtergelaten of vergeten. Isaak Elsbach werd in augustus 1944 gedeporteerd en omgebracht in een concentratiekamp, er was dus niemand om het dossier op te eisen.

Oss, 8 april 2010

Agnes Lewe

Met dan aan Yolanda Hoogstraten, die de Franse documenten heeft vertaald.

Advertentie van de firma Daube in een Duitse krant (ca. 1864)

[1] Tegenwoordig gemeente Marsberg, Regierungsbezirk Arnhem, in het Sauerland.

[2] Bevolkingsregister Grave.

[3] BHIC, Vrederecht Grave, Inventarisnummer 1428.B, Volgnummer 21

[4] Bader, J. Bekwame en rechtschapen mannen, Breda 1996, p. 40

[5] Bader, J. Bekwame en rechtschapen mannen, Breda 1996, p. 42-43.

[6] Burgerlijke Stand Grave.

[7] Hes, G. Opdat zij niet vergeten worden, p. 36 en 42.

[8] Strafvonnissen 's-Hertogenbosch (24.64)

[9] Bader, p. 44

[10] <http://akevoth.org/genealogy/nijmegen/index.htm>

[11] Genealogie.com (Franse website).

[12] Burgerlijke stand Nieuwe Niedorp

[13] <http://www.iisg.nl/bwsa/bios/schermerhorn-n.html>

[14] <http://www.ak190x.de/Bauwerke/panamaen.htm>

[15] Passenger record.

[16] Genealogie.com (Franse website).

[17] Alfred C. Elsbach, Over singuliere punten van door machtreksen bepaalde functies, Leiden 1919.

[18] Alfred C. Elsbach, Kant en Einstein: Untersuchungen über das Verhältnis der modernen Erkenntnistheorie zur Relativitätstheorie. Berlin (de Gruyter) 1924

[19] Burgerlijke Stand, Utrecht (Genlias); zie ook voetnoot 16.

[20] Bader, Verborgten in Brabantse bodem, Tilburg 2002, p. 151.

Geen mitsen in Maren,

ietsje meer dan een boekbespreking

Deze titel is geënt op de uitdrukking: "mitsen en maren", te koppelen aan toezeggingen waarvan de scherpe kantjes nog moeten worden afgevlind. In augustus 1942 kwam in Nederland de vernietigingsmachine van de bezetter op volle gang met de bedoeling, Nederland "Joden-vrij" te maken.

Dit duivelse systeem, genocide, strekte zich uit over Europa, in handen van nazi-Duitsland. Dat resulteerde in 5.7 miljoen dodelijke slachtoffers onder deze bevolkingsgroep.

Volgens het nationaal bevolkingsregister telde de Joodse gemeenschap 125.000 leden voor de deportaties een aanvang namen.

de voordeur van de R.K. pastorie van de St. Lambertusparochie in Maren (destijds gemeente Alem, Maren en Kessel).

Deze cruciale ontmoeting vormt het slot van haar "Eerste Leven", zoals dit meisje - Jetty Mok - dat de oorlog overleeft, dat weergeeft in haar onder eigen beheer uitgegeven boekwerkje: "Mijn Drie Levens"(3).

Haar "Tweede Leven" speelt zich af in en rond die landelijk gelegen pastorie met als bewoners: "Heerroom", drie "tantes" en een "oom".

Verschillende hoofdstukken worden gewijd aan het assimilatieproces, gebaseerd op een natuurlijke hartelijkheid, als een overlevingsstrategie. Die constante aandacht en zorg haalt bij de bevrijding van de Maaskant, tweede helft van september 1944, succesvol de eindstreep.

In religieus opzicht een heterogene groep van enerzijds orthodoxen, de aloude joodse wetten stipt volgend, aan de andere kant a-religieuzen. Deze laatste hielden van generatie tot generatie karakteristieke tradities/rituelen, gebruiken zo u wilt, in stand en daarmee het "Jood-zijn". Door enge nationalistische geesten bejegend als buitenstaanders. Dat roept duistere krachten op; in dit geval: antisemitisme.

In Amsterdam woont in die zwarte periode een jong joods gezin, betrokken bij de groothandel. Het gezinshoofd neemt de wurgende oekazes gericht op zijn gemeenschapsgroep waar en ziet geen heil in de manier waarop de Joodse Raad (red.: door de Duitsers ingesteld orgaan om de joden de indruk te geven dat zij aan deportaties konden ontsnappen) rechten van deze bevolkingsgroep verdedigt (1).

Hij heeft er dankzij relaties weet van dat er vaderlanders bestaan die een humane opstelling, afkomstig uit de christelijke evangeliën, nastreven. Zo reist dit gezinnetje, illegaal en zonder verplichte jodenster op hun kleren - op elk van beide vergrijpen stond sinds kort de straf van overgebracht te worden naar concentratiekamp Mauthausen (1) - op 12 augustus 1942 vanuit Amsterdam af naar de boorden van de zuidelijke Maasoever om praktikanten van dit evangelie te vinden (2).

De overlevering verhaalt dat het meereizende dochttertje, gehuld in een wit jasje van konijnenbont met daarboven haar zwarte pijpenkrullen, een gevoelige snaar raakt bij een Brabantse, wat eigenzinnige en soms autoritaire dorpsheer die zelf nauwelijks enige autoriteit boven zich duldt; niet zo ongewoon in die tijd. Dit moment, dat haar leven bepaalde, speelt zich af aan

In het "Derde Leven", de periode van her-assimilatie in haar geboortestad Amsterdam, beschrijft Jetty Mok dat haar benaderingen, als geboren voor de oorlog, duidelijk anders zijn dan die van haar beide zussen, haar zoon en dochter en kleinkinderen van na de oorlog. Het leven gaat door maar de soms penibele historie draagt ze met zich mee. Als ze die gebruikt als maatstaf kan haar omgeving daar nauwelijks begrip voor opbrengen.

In de verstilde dorpjes langs de Maaskant waar de silhouetten van de neogotische torens aan de einder nauwelijks te tellen zijn deed de joodse cultuur incidenteel een beroep op de door christenen gepropageerde waarde van barmhartigheid.

Naschrift redactie: Joop Thuring heeft onlangs van schrijfster Jetty Vaz Dias-Mok gehoord dat zij tot haar spijt moest mededelen dat de gehele oplage van haar boek al is uitverkocht. Zij wil/kan in principe geen energie meer investeren in een herdruk maar adviseert de bezitters het boek op verzoek uit te lenen.
Heesch, 4 mei 2010, Joop Thuring

1) *Het Joodsche Weekblad, uitgave van den Joodschen Raad voor Amsterdam, Extra editie; jrg 2, nr 17a, 7 augustus 1942*

2) *"Jetty ons pleegkind", Jean Couvreur, Weekblad Beatrijs; jrg 18, nr 46, blz 20 e.v., 1960*

3) *Mijn Drie Levens, Jetty Vaz Dias - Mok, 2006, 141 bladzijden, pocketformaat*

Baaijens - Oss

Fabrikant van machines voor de vleeswarenindustrie

In Tussentijds jaargang 2, nr.2, december 1996 is een artikel geplaatst over de geschiedenis van Baaijens machinefabriek te Oss.

Aansluitend op dit artikel wat meer over de geproduceerde apparatuur tijdens het bestaan van dit bedrijf. Baaijens produceerde o.a. voor grote en kleine firma's in Nederland zoals Hartog (productie van UNOX), UBC Uithoorn,

Zwan Schoten, Friki Oosterwolde, Zwanenberg, Boekos, AKZO, Mars, Zwan België, Van der Laan Waspik, Slachthuis Zeist, Udem, Albert Heijn Zaandam, Bisseling Oss, Belfood Waspik, Homburg, NCB Boxtel, Ben Langen, en vele, vele andere bedrijven.

Het assortiment was heel omvangrijk, een (niet compleet) overzicht:

Ketels en tanks, doseerapparaten, stempels en mallen, heffers en kantelinstallaties, slachthaken en hijshaken, hangwerk, wissels, rookkasten, kookkorven, hammenpersen, afsnijtafels, afsnijbanden, bakkenbanden, conveyers, transportbanden, vleesvormen, rookwagens, kuiswagens, plateauwagens, wasmachines, sterilisatiebakjes, enz., enz.

Voor de plaatselijke industrie/instellingen maakte Baaijens o.a. de volgende constructies:

1962	Televisiemasten 15, 20 en 25 mtr.
okt. 1969	Speciewals voor Thomassen & den Drijver
maart 1970	Kapspant voor Van de Camp
aug. 1970	Verfwals voor Desso
okt. 1970	R.v.s. onderzettafels voor de toonbank slagerij Janssen
april 1971	Onderstel voor opbergkasten Politie Oss
mei 1971	R.v.s. trap voor zwembad Oss
?	Meetput bij Bergoss (Publieke Werken Oss)
dec. 1971	Rollenbaan voor achter de kantbank Baaijens
juni 1972	Buffer voor LTS Oss
maart 1973	R.v.s. rooster voor zwembad Oss
juni 1973	Steenstripper t.b.v. Willibrordus Bouwvereniging Oss
juli 1973	R.v.s. rooster voor zwembad Oss
febr. 1975	Portaalkraan Baaijens
1980	Terrasafscheiding Baaijens.

RP

Nog even over landweren

Archeoloog Christian van der Linde vertelde tijdens de lezing op 25 juni vorig jaar een fantastisch helder verhaal over de landweren in Oss en omgeving. Deze middeleeuwse aarden verdedigingswallen zijn hier bijna overal verdwenen, hebben alleen sporen nagelaten in namen als Landweerstraat, Landerd. Bij opgravingen zijn er ook sporen van teruggevonden maar bovengronds nauwelijks. Op één plek in Oss is enkele jaren geleden nog een zichtbaar restant aangetroffen. Achteraan op begraafplaats De Hoogen Heuvel, ligt achter dichte bosschages, een licht verhoogde wal, dicht begroeid met een slingerende rij bomen. De

begroeiing wijkt op de wal sterk af van de omgeving en onderstreept daarmee nog eens de bijzondere ondergrond. Archeologisch onderzoek bevestigde dat de lichte verhoging

een door mensen aangelegde oorsprong heeft, onmiskenbaar het restant van de landweer bij Oss. PS

De landweer op de Hoogen Heuvel (foto PS)

Heuvels voor de Doden, grafheuvellandschappen uit de prehistorie

Een lezing met lichtbeelden op 29 april 2010 door drs. Quentin Bourgeois, archeoloog van de Universiteit van Leiden. Grafheuvels behoren tot de meest tot de verbeelding sprekende overblijfselen uit de prehistorie. Voor wie werden ze opgeworpen? Wat werd er in gevonden en wat vertelt ons dat over het leven uit de prehistorie?

Hoe gingen de mensen in het 3de en 2de millennium voor Christus met hun doden om?

Grafheuvels, een onderwerp waar bij ons altijd veel belangstelling voor is, dat blijkt weer uit het aantal bezoekers bij de lezing in het Osse Stadsarchief. Oss heeft zelf rond Zevenbergen een gebied met vele grafheuvels, waarnaar al veel onderzoek is gedaan. Quentin Bourgeois, verbonden aan de Universiteit van Leiden, heeft met veel overtuiging verteld van de resultaten van zijn studie naar grafheuvels. Aan de hand van een voortreffelijke serie lichtbeelden heeft hij in korte tijd veel informatie gegeven terwijl zijn gehoor hem aandachtig volgde.

Vanaf 3000 jaar voor onze jaartelling (voj) zijn er grafheuvels aangelegd: plaatsen in het landschap waar de stofelijke resten van een dode werden begraven en daarna afgedekt met veel plaggen uit de nabije omgeving. Rond de heuvels restte een greppel en rond die greppel, en soms ook op de heuvel, werden kringen van palen opgericht.

Tellingen In Nederland zijn ongeveer 3000 grafheuvels onderzocht. Volgens een voorzichtige schatting moeten

er in ons land minstens 30.000 zijn geweest. In Engeland zijn er nu nog 30.000 bekend, terwijl in een relatief klein land als Denemarken nog 80.000 grafheuvels bewaard zijn gebleven. Met dat getal als basis is ook weer een voorzichtige schatting mogelijk van 200.000 begraafplaatsen die er daar geweest kunnen zijn.

Standvoetbekercultuur In de oudste grafheuvels, die zijn aangelegd tussen 2900 en 2500 v.o.j., worden vooral crematieresten aangetroffen in urnen met een iets breder uitlopende voet. Daarom spreken we van de Standvoetbekercultuur. Bij de urn worden vaak praktische gebruiksartikelen aangetroffen als grafgift: vuurstenen bijlen en beitels. Daar waar de lichamen begraven worden blijkt uit de onderzoeksgegevens dat mannen steeds op de rechterzijde in het graf werden gelegd met het gezicht naar het westen en het hoofd naar het zuiden. Vrouwen werden op hun linkerzijde begraven met het gezicht naar het oosten en het hoofd ook weer naar het zuiden. Meestal zijn de rituelen niet meer te achterhalen. Deze enkelgrafcultuur blijkt te zijn toegepast van ons land tot voorbij Moskou. Wel is er een graf gevonden van een man, een vrouw en twee kinderen, waarvan men met moderne technieken heeft kunnen aantonen dat het inderdaad om een gezin gaat. De schedel van de man was doorboord met een bijl van het toen gebruikelijke type.

Klokbekercultuur In grafheuvels van later datum, van 2500 tot 2000 v.o.j. worden aardewerken bekers gevonden die aan de bovenkant veel breder uitlopen, net als een luidklok. Dit is de Klokbekercultuur. Hier worden de vroegste metalen grafgiften gevonden, zoals koperen tongdolken in Engeland. In ons land zijn die gevonden op de Veluwe. Het verspreidingsgebied van de klokbekercultuur loopt van Nederland tot de Middellandse Zee.

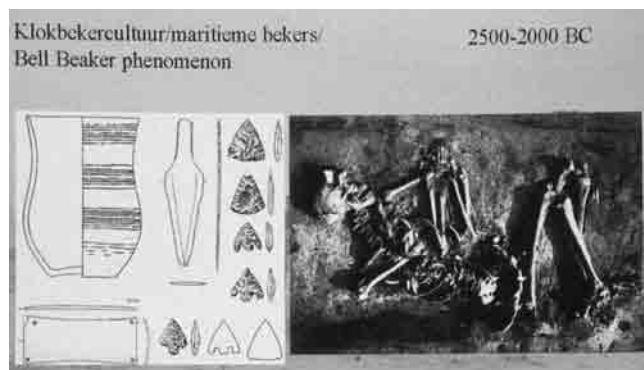
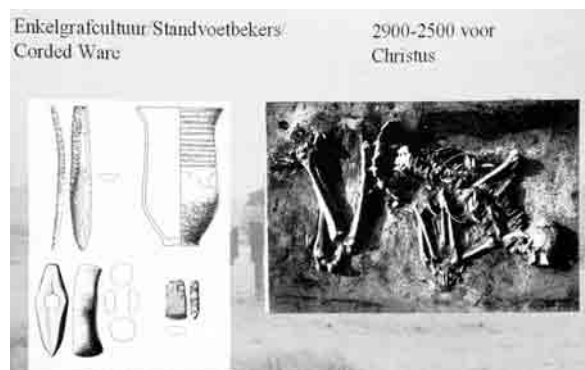
Bronstijd In de Bronstijd, die duurt van 2000 tot 1400 jaar v.o.j. werden de grafgiften rijker: naast geïmporteerd aardewerk gaan er mooie bronzen pijlpunten mee het graf in, en zelfs gouden sieraden. Er worden hier dolken aan-

getroffen die gemaakt zijn in de streken rond het huidige Parijs en bijlen uit Denemarken. Ook polsbeschermers uit de Eiffel en verder koperen en gouden voorwerpen. Deze vondsten tonen aan dat er toen al een levendige Europese handel bestond.

Rijk en arm De indruk is ontstaan dat de grafheuvels zijn opgeworpen voor de rijksten. Uit statistisch onderzoek en vergelijking daarvan met andere vondsten die buiten de heuvels zijn gedaan blijkt echter dat krijgersuitrusting aanvankelijk niet wordt meebegraven en dat de andere voorwerpen, hoewel geïmporteerd, voldoende aanwezig waren. Na bestudering van de inhoud, van de 3000 in ons land gevonden grafheuvels, blijkt dat slechts 3% daarvan tot de rijke graven behoort. Het graf van de gewone mens uit die tijd bevat vaak niets, of soms alleen niet-menselijke botresten met versieringen. Opvallend is dat vanaf de bronstijd wel krijgsmateriaal in grafheuvels wordt aangetroffen, maar dan alleen ten noorden van de grote rivieren.

Bijzonderheden

- Bij Molenaarsgraaf is een graf gevonden waar omheen een bekisting heeft gestaan, dat blijkt uit een vierkante verkleuring rond de botresten en uit de plaats van de schedel, die na ontbinding van de pezen is weggerold. Omdat bij de keel een stuk bot van een steur is aangetroffen ligt het voor de hand om aan een verstikking te denken.
- Bij Eext De Kelenberg zijn de resten aangetroffen van een vrouw met een baby in haar armen. Vóór het opwerpen van de grafheuvel zijn de lichamen in brand gestoken. Dat heeft de conservering van de botresten bevorderd.
- Bij Emst Hanendorp zijn alleen de resten van een paardenschedel gevonden, maar met aardewerken voorwerpen.
- Bij Garderen zijn ook paardenschedels aangetroffen, hoewel dat bij nader onderzoek koeienschedels bleken te

zijn. De vraag blijft waarom die een begrafenis hebben gekregen, compleet met menselijke grafgiften.

- In Drente zijn in één urn de crematieresten aangetroffen van een kind en een hond.
- Elders zijn alleen de resten van een hond aangetroffen, samen met armbanden en andere menselijke spullen.
- Bij Nijmegen is een volle urn gevonden, die in zijn geheel in het laboratorium is onderzocht; daarbij is slechts een klein voetbotje aangetroffen, terwijl er gewoonlijk 2 kg botmateriaal in een urn zit. Het gaat dus om een deel van het geheel: een 'pars pro toto'.
- Op Zevenbergen bij Oss zijn in een grafheuvel, met de enorme doorsnede van 30 m, alleen de resten van een grote eik aangetroffen, zonder enige grafgift.
- In een andere heuvel daar, zijn stukjes metaal aangetroffen van een zwaard, ook een 'pars pro toto'. De betekenis hiervan is onbekend, mogelijk werd het graf hiermee gesymboliseerd.
- Bij Eindhoven heeft men in één grafheuvel de resten van twee mannen van verschillende leeftijd aangetroffen.
- Bij Beegden zijn de resten van meerdere personen in één urn aangetroffen.
- Op de Veluwe is een bijzonder graf gevonden, waarin de schedel op te grote afstand lag van de skeletresten, terwijl sommige botten niet op de juiste plaats lagen. Heel opvallend is dat er een hoopje menselijke botten is meebegraven, waar op dat moment al geen vlees meer aan zat en die waarschijnlijk toen al 200 jaar oud waren. Die botten heeft men dus lang meegesleept.

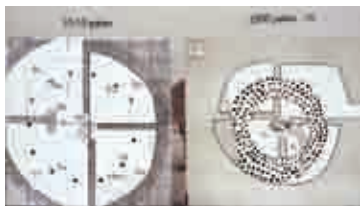
Ontwikkeling onderzoek

In de eerste 100 jaar is er bij het onderzoek naar grafheuvels alleen aandacht geweest voor de losse vondsten. Het ging om de grootte en plaats van de grafheuvel en de gereedschappen die werden aangetroffen. Er werd nog nauwelijks gekeken naar samenhang. Het gebeurde dat urnen gebroken werden om de inhoud te doorzoeken en dat het resterende botmateriaal werd weggegooid.

Inmiddels richt het onderzoek zich ook op de samenhang tussen de graven.

Hoe zag het landschap eruit?

- Hoe keken de mensen uit die tijd naar de grafheuvels.
- Wat waren de grafrituelen?
- Werden de mensen ver buiten hun gebied van oorsprong begraven?
- Waren de graven altijd dicht bij de nederzetting?
- Welke samenhang bestaat er tussen mensen en gewoonten?
- Bijzonderheden omgeving
- Bij Rhenen zijn grafheuvels aangetroffen die óf dicht bij een nederzettingsterrein lagen, óf ertussen.
- Bij Apeldoorn zijn op de lokatie Echoput 2 grafheuvels gevonden, waar ruim omheen ook nog allerlei vondsten zijn gedaan.
- Op Zevenbergen bij Oss zijn palenrijen aangetroffen die tussen de diverse grafheuvels doorlopen. Een aantal van die palenrijen bleek bij later onderzoek tot een landweer uit de 14e eeuw te behoren. Maar de palenrijen die werden opgericht in dezelfde tijd als de grafheuvels roepen nog vragen op.
- Bij Zijen zijn dubbele palenrijen gevonden die aanslui-

ten op de palen rond een grafheuvel. Hierbij valt te denken aan het markeren van een processieweg.

- Bij Eindhoven zijn op een groot terrein twee verschillende groepen grafheuvels aangetroffen die zich onderscheiden in de aantallen gebruikte palen. De oudste heuvels worden omgeven door een kring van 10-15 palen, terwijl bij de andere groep steeds 500 palen worden aangetroffen die in meerdere concentrische cirkels op en rond de grafheuvels staan.

Landschap Het oprichten van grote aantallen palen heeft een bepalende invloed gehad op het landschap. Er moesten veel bomen voor worden gerooid, waardoor kale plekken ontstonden tussen de elzenbroekbossen. En voor het opwerpen van een gemiddelde grafheuvel is bijna

een voetbalveld aan plaggen nodig. Omdat die plaggen uit humus bestaan werd daarmee het meest vruchtbare gedeelte van de grond verwijderd. Het gevolg was dat het bos werd getransformeerd tot heide. Dat bevorderde het zicht op de grafheuvels. Dat had invloed op het landschap. Hoe keken de mensen uit die tijd daartegen aan? Via computersimulaties kan op basis van: de grootte van de heuvels, de opgerichte palengroepen en de vermoedelijke vegetatie een driedimensionale indruk van het toenmalige landschap worden gereconstrueerd. De mensen zullen ontzag gehad hebben voor deze uitgestrekte dodenakkers die bij een heidevegetatie van heuvel tot heuvel goed te overzien zijn geweest. Daarbij onttrokken massale paalconcentraties de heuvels zelf aan het gezicht. PR

Excursie museum TwentseWelle Enschede

Liefst vier gele busjes stonden zaterdagochtend 20 maart tegenover het gemeentehuis klaar voor de excursie naar museum TwentseWelle in Enschede, alle 36 zitplaatsen bezet. Na 1,5 uur rijden konden we op een ruime parkeerplaats terecht midden in de wijk Roombeek, de wijk die in mei 2000 zo zwaar getroffen is door de vuurwerkcramp.

In het nieuwe Roombeek neemt kunst en cultuur een belangrijke plek in. De wijk telt een groot aantal culturele instellingen met onder meer Museum TwentseWelle, het Rijksmuseum Twenthe en expositieruimte 21roendaal. In voorzieningencentrum Prismare bevindt zich bovendien een klein theater dat diverse voorstellingen aanbiedt. Doel van de excursie was de oude textiel fabriek waar nu Museum TwentseWelle in is gevestigd. Het fabrieksgebouw is op een fantastische manier in een schitterend museum omgewerkt. De collectie is zeer gevarieerd en laat de natuurlijke kant van Twente zien vanaf de ijstijden (met schitterend

gereconstrueerde dieren uit die tijd) en het rijke industriële verleden. Dat rijke had overigens vooral betrekking op de fabriekseigenaren, het museum toonde ook het harde en armoedige leven van de textielarbeiders.

In de omgeving van TwentseWelle is nog meer industrieel erfgoed te vinden: het Balengebouw (wordt omgebouwd tot het Jan Cremermuseum) en het transformatorhuis van de Bamshoevefabriek, de Menko-watertoren, Het Rozendaal en Tetem. In een van de overgebleven fabriekspanen van Tetem vestigt zich in 2012 de ArtEZ Kunsacademie (voorheen AKI). Wanneer ook de kunststudenten hun plek hebben gevonden wordt Roombeek ook weer steeds meer een broedplaats voor creatief talent.

Door de vuurwerkexplosie is een grote lege ruimte in de wijk ontstaan, die nu omgevormd is tot een groene driehoekige ruimte, omzoomd door nieuwe woningen van bijzondere architectuur. Midden in het groen ligt een strook betonnen stelconplaten. Een aantal platen ligt meters diep de grond ingedrukt door de kracht van de explosie. Er naast staat een eenvoudig zwartgranieten monument, met de namen van de ongeveer twintig slachtoffers. Een indrukwekkende plaats. PS

◀ Voor de toegang van museum TwentseWelle (foto PS)

▼ Een mammoetskelet torent hoog uit boven de groep (foto PS)

De hier afgedrukte pagina is met werkende koppelingen opgenomen op onze website:

www.dewerkendemensoss.nl/internetzoektips.html

Webmaster Pieter Roskam 'dwm tussentijds'

De website van De Werkende Mens komt steeds vaker in beeld. Sinds een jaar geleden is het gemiddeld aantal bezoeken verdrievoudigd tot meer dan 1000 per maand. Die stijging komt deels voor rekening van donateurs en anderen die de agenda, of de foto's van activiteiten willen bekijken. Voor een groter gedeelte komt het door de toegenomen bekendheid van de website wegens de historische informatie in de gepubliceerde nummers van Tussentijds. Google maar eens op een regionaal historisch onderwerp: vaak staan er tussen de zoekresultaten één of meer verwijzingen naar een bepaald nummer van Tussentijds, wat dan in pdf-formaat meteen kan

worden ingezien. Filter teveel zoekresultaten door een extra zoekterm te gebruiken. Zoek niet alleen op 'tussentijds', maar op 'dwm tussentijds', om de resultaten te verfijnen.

'oss zoekplaatjes'

Als webmaster zie ik steeds meer dat vanaf andere websites naar www.dewerkendemensoss.nl wordt verwezen. Vanaf zo'n andere website vind je dan aanvullende informatie op www.dewerkendemensoss.nl. Zo was er een koppeling vanaf www.zoekplaatjes.nl. Volg die koppeling en kijk of er in de linkerkolom een plaatje staat wat aan een bepaalde plaats doet denken. Die informatie kun je aan de eigenaar van de afbeelding en aan de bezoekers melden.

Zoek op die website verder naar een willekeurige plaats. Zo vond ik bij 'oss' het bijgaande plaatje met de volgende opmerking: "d.kralt (meppel): Nog een kleine aanvulling. Het pand staat tegenover het station. Op foto staat, met de aparte ruitvormige ruiten in het windscherm. Als je genoemde foto vergroot, is ook hotel Luijk waar te nemen. (Vrijdag 2-11-2007 09:56:16)".

"De Kleine Wereld" aan de Stationsweg in Oss

Extra tip: onderaan de pagina Nieuws van de webstek van DWM staat een koppeling naar deze pagina op internet. En kijk weer gauw op www.dewerkendemensoss.nl

Uit de schatkamer van het Stadsarchief

In het Stadsarchief aan de Peperstraat wordt een belangrijk deel van de Osse archieven bewaard. Daar is een speciaal depot voor gebouwd, met klimaatbeheersing en dikke betonnen wanden voor brandveiligheid en bescherming. Naast de archiefbewaarplaats staat een 'museumbewaarplaats', de schatkamer van de Peperstraat. In dit depot is een groot deel van de collectie historische objecten opgeslagen van Museum Jan Cunen, waar het Stadsarchief onderdeel van is. In deze rubriek lichten we een van die voorwerpen toe, die zo nauw verbonden zijn met de Osse historie.

Dit keer: 'ik ga op reis en neem mee'. Aan dat spelletje doen de twee aandoenlijke koffertjes denken die in het depot staan. Veel is er niet bekend van het rieten koffertje en de leren (hoeden)doos. Ze dateren van vermoedelijk rond 1900. Het kwetsbare riet van het koffertje heeft bij de handgrepen flinke gaten. Het riet ziet er ondanks de

hoge leeftijd nog fris uit. Het donkere leren koffertje is behoorlijk gaaf gebleven. Van wie ze zijn en hoe ze in de collectie zijn gekomen is jammer genoeg niet bekend. Ze moeten haast wel van een inwoner van Oss zijn geweest, een vrouwelijke inwoner. Heeft iemand een idee? (PS)

Een rieten en een leren reiskoffer van ca. 1900 (FOTO PS)

Breken met het verleden

Afbraak arbeidershuisjes Goudmijnstraat

Met het bouwplan Goudhof wordt de modernisering en de verfraaiing van de Goudmijnstraat voltooid. Voor deze laatste fase zal een rijtje vervallen woningen eindelijk worden gesloopt. Menigeen begrijpt niet waarom deze huisjes, die letterlijk in de weg staan, nog niet eerder zijn afgebroken. Al in de 60er jaren van de twintigste eeuw werd het bordje "Onbewoonbaar verklaarde woning" op de deuren gespijkerd. Maar daarna zijn ze toch weer een beetje opgeknapt en enige jaren bewoond. Vervolgens zijn ze, in afwachting van de sloop, tot in deze eeuw als opslagplaats gebruikt.

De Goudmijnstraat dankt haar bestaan aan de ontwikkeling van de industrie, en haar naam aan de hoge winsten van de gasfabriek, de eerste fabriek in de straat. In 1888 wordt de stoomkapokfabriek Bergoss gevestigd op het terrein van de vroegere gasfabriek. De bezitters van bouwland in de buurt van de fabriek laten aan de straatkant van hun terreinen rijtjes goedkope huizen bouwen om aan de fabrieksarbeiders te verhuren. De koperslager Cornelis van Heesch, wonende aan de Klaphekkenstraat, heeft een stuk bouwland van 2000 m² aan de

Goudmijnstraat. Hij laat langs het pad, want meer is de Goudmijnstraat dan nog niet, een rij van vier huisjes bouwen. De woninkjes beslaan slechts 10% van het terrein, er blijft genoeg over voor aardappelen en groente. Als in 1916 de stoomkapokfabriek wordt uitgebreid met een weverij ontstaat de behoefte om van de Goudmijnstraat een echte straat te maken. In 1917 adviseert de gemeente architect W.H. Vorstermans de gehele straat op de normale breedte van 12 meter te brengen. Op 11 september gaat de Osse gemeenteraad hiermede akkoord. Het lid de heer Cox blijft tegen en zegt dat de bestaande woningen altijd een struikelblok zullen blijven om een 'goeden toestand' te krijgen. Hij zal gelijk krijgen.

In 1920 worden de woningen en het bouwland verkocht aan de eigenaren van het aannemersbedrijf Van Grunsven. Zij bouwen dan een timmerwinkel en een bergplaats op het terrein. Zij verbouwen de woningen in 1927 en verkopen ze met tuinen en schuren aan hun broer Sjaak, J.A. van Grunsven. Hij is boekhouder en wil de huizen graag exploiteren. In de dertiger jaren haalt zijn

dochter Betsy vaak de huur op. Die was f2,50. Toen haar vader de woningen opnieuw had laten behangen en de huur met een kwartje verhoogde kwam ze tevergeefs op voor de straatarme bewoners die het niet konden betalen.

Na het overlijden van Sjaak gaat de eigendom van de woningen weer naar het bouwbedrijf. De huizen worden weer eens opgeknapt en raken daarna weer in verval. De gemeente wil de panden graag kopen om ze af te kunnen breken. Maar de huizen blijven deels bewoond tot 1967, dan breekt de aannemer zelf het oostelijke huis af en trekt zich op die plaats terug achter de rooilijn. Van de resterende huizen worden de ramen en deuren dichtgemetseld en wordt het dak opgelapt, zodat ze als opslagplaats dienst kunnen blijven doen. Het blijft voor de omwonenden een doorn in het oog. En sinds er trottoirs zijn, ergeren de voetgangers zich er steeds weer aan dat er voor de gevel nauwelijks ruimte is om te lopen. Iedereen is blij met de afbraak en toch is het een beetje jammer dat een onherkenbaar monument van de expansie van de Osse industrie moet breken met het verleden. PR

